

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

VÜSALƏ BAYRAM qızı HƏSƏNOVA

ALMAN DİLİNDƏ KOMMUNİKATİV SƏRİŞTƏNİN İNKİŞAFINDA
PROBLEM SİTUASİYALARIN ROLU

İxtisaslaşma: HSM-060103 – Alman dilinin tədrisi metodikası və metodologiyası

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

D İ S S E R T A S İ Y A

Elmi rəhbər: _____

Ped.f.d., b/m. Qahirə Vaqif qızı Axundova

BAKİ – 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. ALMAN DİLİNDƏ KOMMUNİKATİV SƏRİŞTƏNİN	
İNKİŞAFINDA PROBLEM SİTUASIYALARDAN İSTİFADƏ	
OLUNMASININ NƏZƏRİ ƏSASLARI.....	11
<i>1.1. Alman dilində kommunikativ səriştənin inkişafında problem situasiyalardan istifadə olunmasının psixoloji və didaktik əsasları.....</i>	<i>11</i>
<i>1.2. Alman dilində kommunikativ səriştənin inkişafında problem situasiyalardan istifadə olunmasının metodiki əsasları.....</i>	<i>29</i>
II FƏSİL. ALMAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ İNTERNET TƏDRİS	
MATERİALLARINDAN İSTİFADƏ OLUNMASININ EKSPERİMENTAL	
TƏHLİLİ.....	48
<i>2.1. Müəyyənləşdirici eksperiment.....</i>	<i>48</i>
<i>2.2. İnternet tədris materialların əsasında eksperimental tədris.....</i>	<i>54</i>
<i>2.3. Yoxlayıcı eksperiment.....</i>	<i>60</i>
NƏTİCƏ.....	67
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	69

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müasir dövrümüzün indiki sosial inkişaf mərhələsi mədəniyyətlərarası əlaqələrin genişlənməsini və cəmiyyət üçün xarici dillərdə peşəkar ünsiyyəti tələb edir. Həmçinin bu inkişaf mərhələsi sosial cəmiyyətdəki problem situasiyaları həll edə bilən bacarıqlı, yaradıcı mütəxəssislərə olan ehtiyacının artması ilə xarakterizə olunur. Belə ki, mövzunun aktuallığı həm şagirdlərə öz ana, həm də xarici dillərdə ünsiyyət qurmağı öyrətmək məsələlərinin nəzəri cəhətdən inkişaf etdirilməsində yeni yanaşma və metodlara olan ehtiyac ilə əsaslandırılır. Yeni təhsil proqramı üzrə tərtib edilmiş tələblər problemlə öyrənmə ilə asanlaşdırılan problem situasiyanın həllini tapa bilən fəal, yaradıcı şəxsiyyətin yetişdirilməsi məsələlərini ortaya qoyur. Son illər beynəlxalq aləmdə alman dili zəruri xarici dil kimi daha çox öyrənilməyə başlayıb. Dilin kommunikativ öyrənilməsi ünsiyyət vasitəsi, insanlar arasında qarşılıqlı əlaqə vasitəsi, başqa bir mədəniyyətlə tanışlıq vasitəsi və məktəblilərin intellektual qabiliyyətlərinin inkişafı üçün əhəmiyyətli bir vasitə olaraq götürülür. Qeyd edək ki, təhsilin dövlət proqramı çərçivəsində inkişafı üçün elmin müxtəlif sahələrində çalışan tədqiqatçılar, ünsiyyəti bir fəaliyyət növü və ya insanların qarşılıqlı əlaqəsi olaraq öyrənmişlər (G.Hüseynzadə, D.İsmayılova, G.M.Andreeva, S.N.Artanovski, A.A.Bodalev, L.P.Bueva, R.A.Budaqov, V.V.Vinoqradov, İ.A.Zimnya, A.A.Leontiev, L.P.Yakubinski və başqaları). Bu əsərlərin təhlili nəticəsində əldə edilən ən əhəmiyyətli məsələlərdən biri, ünsiyyətin insanlar arasındakı əlaqələrin qurulmasında və inkişafında, şəxsiyyətlərarası münasibətlərin formalaşmasında və bu prosesdə ehtiyaclardan yaranan şəxsiyyət fəaliyyətinin və birgə fəaliyyətlər haqqında ümumi anlayışın olmasıdır. Problemin aktuallığı, elmi və praktiki yeniliyi, həm də nəzəri və metodoloji əsaslarının inkişafının olmaması tədqiqat mövzusunun seçimini müəyyən etdi: “Alman dilində kommunikativ səriştənin inkişafında problem situasiyaların rolu”. Tədqiqatın aktuallığı problemlə situasiyaları şagirdin psixoloji və pədaqoji inkişafında müasir yanaşma vasitəsi kimi istifadəsini təqdim edir. İdrakın və marağın, ünsiyyətin və aşağıdakı növ problemlə situasiyaların dəyişkən istifadəsi də daxil olmaqla şagirdlərin

kommunikativ nitq yaradıcılığı fərdi inkişaf modelində istifadə etdiyimiz idraki, emosional ifadəli, hərəkətyönlü, problemlı situasiyaların fərqləndirilməsi və fərdiləşdirilməsi meyarlarıdır. Bu meyarlar şagirdlərə alman dilinin öyrədilməsi prosesinin xüsusiyyətlərində nəzərə alınır və fərdi inkişaf xüsusiyyətləri müəyyən edilir: ünsiyyətin inkişaf səviyyələri, aktivlik növləri, temperament tipi, linqvistik qabiliyyətlər, motivlər, maraqlar işin məzmununu və metodlara (problemlı situasiyaların müxtəlif inkişaf texnologiyaları kontekstində müxtəlif formalarda istifadəsi: dialoq, problem təhlili, iş oyunu, rollu oyun, layihə metodu, beyin fırtınası və s.) əsaslandı. Mövzunun aktuallığı, tədqiqat zamanı problemlı öyrənmə metodologiyasının tətbiqinin mahiyyətinin və xüsusiyyətlərinin müzakirəsini əhatə etməklə, əsas metod və funksiyaları, problemlı təlimin təşkili metodologiyası və tələbləri, müasir təhsil sistemində problemlı tədris metodları hansı rolun oynaya biləcəyini müəyyən etmək üçün müasir standartları təqdim edir.

Problemlin öyrənilmə dərəcəsi. Tədqiqat problemlı öyrənmə prosesində şagirdləri alman dilində ünsiyyətə hazırlamaq və kommunikatıv səriştələrini inkişaf etdirmək üçün bir çox elmi-nəzəri əsərlərin araşdırılmasını tələb edir. Problemlı məsələlərin və problemlı situasiyaların nəzərə alındığı problem öyrənmə sahəsinə aid çoxlu əsərlər həsr edilmişdir: tərifi, quruluş, təsnifat, həll prosesi, yeri, vəzifə və problem situasiyanın düşünmə prosesindəki rolu (D.Poya, S.L.Rubinştein, V.Okon, G.A.Ball, V.A.Krutetskiy, M.A.Danilov, İ.A.Zimnyaya, T.A.İlyina, T.V.Kudryavtsev, İ.Y.Lerner, A.V.Bruşlinskiy, A.M.Matyuşkin, E.V.Kovalevskaya və başqaları). Bu problemlərin təhlili, nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, problemlı təlim, biliyin müstəqil yaranmasını və möhkəmlənməsini, şagirdlərin topladıqları təcrübəni yaradıcı şəkildə yenidən nəzərdən keçirməyi və təhsil prosesində yeni biliklər əldə etməyi təmin edən ən vacib şərtlərdən biridir. Problemlı təlim xarici dilin tədrisi sahəsində bir çox elm adamının araşdırma mövzusu olmuşdur: dil universitetlərində (G.İ.Qontar, E.V.Kovalevskaya, L.O.Svirina və s.) və qeyri-dil universitetlərində (İ.P.Gerasimov, İ.İ.Merkulova, L.İ.Kolesnik, S.K.Zakirova, N.V.Samsonova, O.S.Vinoqradova və başqaları). Xarici dildə şifahi nitqin problemlı öyrənilməsinə həsr olunmuş tədqiqat problemləri olduqca müxtəlifdir:

- müxtəlif mərhələlərdə şifahi nitqin öyrədilməsi (N.İ.Qez, P.B.Qurviç və s.);
- dinləməyi mənimsəmək (İ.P.Gerasimov, G.İ.Qontar və başqaları);
- danışmanın mənimsənilməsi (İ.P.Gerasimov, G.İ.Gontar, E.V.Kovalevskaya);
- dialoji və monoloji nitqin öyrədilməsi (İ.P.Gerasimov, D.İsmayılova);
- ifadəli nitqin mənimsənilməsi proseslərinin öyrənilməsi (P.B.Qurviç, T.Y.Mironova və s.);
- hazırlıqsız nitq öyrətmək (V.A.Morskaya və başqaları);
- fərdi, çüt, qrup düşüncəsinə əsaslanan monoloji, dialoji nitqi öyrətmək (A.M.Matyuşkin, E.V.Kovalevskaya);
- əsas bacarıq kimi ünsiyyətin sosial və peşəkar bacarıqlarının formalaşması və inkişafı (İ.A.Zimnyaya, T.A.Krivçenko, İ.A.Mazaeva və s.).

Bir tərəfdən ünsiyyətin tədrisi sahəsində aparılan araşdırmalar, digər tərəfdən şifahi nitqin problemlə tədrisi sahəsində, problemlə situasiyaların həlli əsasında şagirdlərin xarici dil ünsiyyətində problem tədrisinin həyata keçirilməsi məsələlərinin xüsusi bir araşdırma mövzusu olmadığı tədqiqatlardan məlum oldu. Yuxarıdakı müzakirə bir sıra ziddiyyətləri müəyyən etməyə imkan verdi:

- birincisi, şagirdin yaradıcı şəxsiyyətinin inkişafına yönəlmiş yeni məqsədlər və onlara xarici dil ünsiyyətinin öyrədilməsində ənənəvi yanaşmalar;
- ikincisi, problemlə öyrənmə və problemlə situasiyaların geniş nəzəri bilikləri ilə şagirdlərə problemsiz situasiyalara əsaslanan xarici dil ünsiyyətinin ənənəvi tədrisi praktikası;
- üçüncüsü, ünsiyyətin sosial və peşəkar sahələrində xarici dildə problemləri həll edə bilən mütəxəssislərə ehtiyac və xarici dil ünsiyyətini öyrətməkdə problemlə situasiyaların həlli üçün modellərin qeyri-kafi inkişafı.

Bu ziddiyyətlərin həlli, xarici dil ünsiyyəti zamanı problemlə situasiyaları həll etməyə qadir olan şagirdin yaradıcı şəxsiyyətini hazırlamaq yollarının axtarışı ilə əlaqəli olan tədqiqatın əsas problemidir. Tədqiqat probleminin təhlili ilkin konseptual mövqelərini formalaşdırmağa və problemlə yanaşmanın yeni izahını verməyə imkan verdi:

- dissertasiyada xarici dilin tədrisi prosesində problemlərin ortaya qoyulması və həllində birgə yaradıcılıq fəaliyyəti yaradıcı təfəkkürün, yaradıcı şəxsiyyətlərarası münasibətlərin, yaradıcı şəxsiyyətin inkişafına yönəlmiş bir yanaşmanı E.V.Kovalevskaya problemliliyin müxtəlif səviyyələrində təyin edir [35].
- dissertasiyada şagirdlərin xarici dil ünsiyyətini öyrətmək üçün problemləli situasiyalar sistemi A.M.Matyuşkinin fərdi, çüt, qrup iş növlərinin mövcudluğu ilə bağlı mövqeyinə əsaslanır” [43].
- dissertasiyada şagirdlərin xarici dil ünsiyyətində problem öyrənmənin həyata keçirilməsi üçün problemləli situasiyaların həlli modeli V.Okon, T.V.Kudryavtsev və başqalarının əsərlərində davam etdirilən fikirlərə əsaslanır. Problemləli bir situasiyada “əsas problemin həlli bir-birindən qaynaqlanan, tabeliyindəki problemlərin həlli fonunda davam etmədir” [47]. Yuxarıdakı araşdırmaların təcrübəsini ümumiləşdirərək, problemləli situasiyaların həllinə əsaslanan şagirdlərin xarici dil ünsiyyətində problemləli situasiyaların tədrisinin xüsusiyyətlərini – kommunikativ səriştənin inkişaf etdirilməsini monoloji və dialoji nitqin formalaşdırılması ilə nəzərdən keçirməyi məqsədəuyğun hesab edirik.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Məqsədi şagirdlərin xarici dil ünsiyyətini öyrətməkdə problemləli situasiyaların effektivliyinin nəzəri əsaslandırılması və eksperimental yoxlanılmasıdır. Problemləli situasiyaların həllinə əsaslanan şagirdlərin alman dilinin tədrisində kommunikativ səriştəsinin inkişafının həyata keçirilməsi aşağıdakı hallarda təsirli olacaq:

- kommunikativ səriştəsinin inkişafının yeni izahında problemləli yanaşma anlayışının mahiyyətini müəyyən etmək;
- problemləli yanaşmanın yeni izahı kontekstində quruluşunu və funksiyasını nəzərə alaraq xarici dil ünsiyyətini öyrətmək üçün problemləli situasiyalar sistemi qurmaq;

- problemlı situasıyalar sistemınə əsaslanan şagirdlərin xarici dil ünsiyyətini öyrətmək üçün problemlı bir yanaşmanın həyata keçirilməsini təmin edən linqodidaktik model hazırlamaq.

Mövzuya əsaslanaraq tədqiqatda aşağıdakı *vəzifələr* həll edildi:

1. Problemlı situasıyaların həllinə əsaslanaraq ünsiyyət qurmağı öyrənərkən “ünsiyyət” anlayışının mahiyyətini ortaya qoymaq.
2. Şagirdlərin xarici dil ünsiyyətini öyrətməkdə problemlı yanaşmanın tətbiqinin mahiyyətini və potensial imkanlarını müəyyən etmək.
3. Şagirdlərin xarici dil ünsiyyətinin öyrənilməsinə əsaslanan problemlı situasıyalar sistemini nəzəri olaraq anlamaq və inkişaf etdirmək.
4. Şagirdlərin xarici dil ünsiyyətini öyrətmək üçün problemlı yanaşmanın həyata keçirilməsini təmin edən linqo-pedaqoji model yaratmaq.
5. Şagirdlərin ünsiyyət yaradıcılığının formalaşması və inkişafı baxımından xarici dil ünsiyyətini öyrətmək üçün problemlı bir yanaşmanın həyata keçirilməsini təmin edən problemlı situasıyalar sistemınə əsaslanan linqvodidaktik, pedaqoji modelin səmərəliliyini eksperimental olaraq araşdırmaq.

Tədqiqat işinin nəzəri metodoloji bazası. Tədqiqatın metodoloji əsasını tədqiqat metodları: pedaqoji və elmi-metodiki ədəbiyyatın təhlili, pedaqoji iş təcrübəsinin öyrənilməsi və ümumiləşdirilməsi, nəzəri və praktik modelləşdirmə, sorğu-sual, müşahidə, sınaq, təcrübi öyrənmə. Tədqiqat işinin nəzəri metodoloji bazası:

- sistemli yanaşma (İ.V.Blauberq, E.G.Yudin və başqaları);
- problemlı yanaşma (J.Dyoi, D.Poya, V.Okon, T.V.Kudryavtsev və s.);
- şəxsiyyət-fəaliyyət yanaşması (İ.A.Zimnyaya, A.A.Leontiev və s.).

Tədqiqat aşağıda təqdim olunan ***nəzəri metodoloji əsasları*** əhatə edir:

- ünsiyyətin öyrədilməsinin nəzəri əsasları (A.A.Leontiev, İ.A.Zimnyaya və s.);
- problem öyrənmə nəzəriyyəsi - yanaşma, metod, sistem (İ.A.Zimnyaya, V.T.Kudryavtsev, A.M.Matyuşkin, İ.Y.Lerner və s.);

- problemlı situasiyanın quruluşu və funksiyasının araşdırılması (V.Okon, T.Kudryavtsev, A.Matyuşkin, İ.Zimnyaya, E.Kovalevskaya və s.);
- xarici dilin tədrisi və şagirdlərin xarici dil ünsiyyətinin öyrədilməsi problemi anlayışı: xarici dillərin tədrisində problemlı situasiya (İ.A.Zimnyaya və başqaları);
- tədrisində problem yanaşması (G.İ.Qontar, E.V.Kovalevskaya və s.);
- xarici dil tədrisində problemlı situasiyalar (E.V.Kovalevskaya, İ.A.Andreeva);
- əsas bacarıq kimi ünsiyyətin sosial və peşəkar bacarıqlarının formalaşması və inkişafı (İ.A.Zimnyaya, T.A.Krivçenko və s.);
- anlayışlar: şagirdlərin xarici dildə danışmağın problemlı modellərinin qurulması (S.Polat, E.V.Kovalevskaya, L.I.Kolesnik, S.P.Mikitçenko və başqaları);
- xarici dillərin tədrisi üzrə eksperimentin təşkili (P.B.Qurvich və başqaları).

Disseretasiyanın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti problemlı situasiyaların dinamik, yaradıcı bir şəxsiyyətin formalaşmasına yönəlmiş ən müasir pedaqoji texnologiyaların inkişaf faktoru olaraq araşdırılmasıdır. Bu texnologiyalardan daha səmərəli istifadə üçün problemlı situasiyaların istifadəsi konkretləşdirilir və fərdiləşdirmə prinsipi ilə öyrənmənin fərqləndirilməsi arasındakı öyrənmədə əlaqə müəyyən edilir. Problemlı situasiyaların fərdiləşdirilməsinin yaradıcı fəaliyyət təcrübəsinin yaradılması probleminin həllinə və bilik marağının inkişafına, xarici dildə ünsiyyət qabiliyyətinə və şifahi yaradıcılığa müsbət təsiri təhsilin məzmunununun tərkib hissəsi kimi kommunikativ səriştənin formalaşmasını sübut edir. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti, həmçinin:

1. “Yaradıcı düşüncə”, “yaradıcı şəxsiyyət” anlayışlarının açıqlanmasına əsaslanan xarici dil ünsiyyətini öyrətmək strategiyası problemlı yanaşmanın yeni bir şərhini nəzəri olaraq izah edir.
2. Problem öyrənmənin konseptual sənədi xarici dildə ünsiyyətin problemlı öyrənmə konsepsiyasını təqdim edir: ünsiyyətin öyrədilməsinə problem

yanaşması, ümumi pedaqogika və təlim nəzəriyyəsi problem əsaslı təhsil anlayışını linqvodidaktik pedaqoji model əsasında həyata keçirir.

İşin praktiki əhəmiyyətinin müsbət nəticələri alman dilinin mənimsənilməsi prosesinə öz təsirini göstərir:

1. Məktəb şagirdlərinin xarici dil ünsiyyətinin öyrədilməsi üçün problemlə situasiyaların metodiki fəaliyyət növlərini praktikada tətbiq etmək olar.
2. Kompüterdə problemlə situasiyaların həlli üçün yeni dərs modelinin proqram təminatı vasitəsi olaraq elektron dərsliyi hazırlanmalıdır.

İşin aprobasiyası. Dissertasiya işi ADU-nun Filologiya fakültəsi nəzdində Alman dilinin fonetikasını və qrammatikasını kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatla bağlı bir məqalə dərc edilib.

Dissertasiyanın stukturu. Dissertasiya işinin məzmununu girişdən, iki fəsil və altı yarımfəsildən ibarətdir. Dissertasiyada tədqiq olunan mövzu ilə əlaqədar sonda nəticə verilmişdir. Magistr dissertasiyasının tədqiqatı üçün 119 sayda ədəbiyyatdan və internet resurslarından istifadə edilmişdir. Dissertasiyanın mövzusu 76 səhifəni əhatə edir. Dissertasiya işinin giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, tədqiqatın obyektinə və predmetinə, tədqiqatın məqsədinə və vəzifələrinə, tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyətinə, tədqiqatın elmi yeniliyinə, metodlarına, təqdim olunan müddəalara, tədqiqatın aprobasiyasına və işin quruluşuna öz əksini tapıb.

Dissertasiyanın I fəslinə “Alman dilində kommunikativ sərəştənin inkişafında problem situasiyalardan istifadə olunmasının nəzəri əsasları” adlanır. Bu fəsil iki yarımfəsildən ibarət olub:

1.1. Yarımfəsil “Alman dilində kommunikativ sərəştənin inkişafında problem situasiyalardan istifadə olunmasının psixoloji və didaktik əsasları” dilin kommunikativ öyrənilməsində problem situasiyaların psixoloji və didaktik əsaslarının elmi-nəzəri tədqiqatlarının geniş bir sahəsinə əhatə edir.

1.2. Yarımfəsil “Alman dilində kommunikativ sərəştənin inkişafında problem situasiyalardan istifadə olunmasının metodiki əsasları” adlı mövzuda alman dilinin mənimsənilməsində problem situasiyaların tətbiqinin metodiki sistemi öz əksini tapıb.

II fəsil “Alman dili dərslərində internet tədris materiallarından istifadə olunmasının eksperimental təhlili” adlanır və üç yarım fəsli əhatə edir.

2.1. Yarım fəsildə müəyyənləşdirici eksperiment ilə problem situasiyanın internet tədris materiallarından istifadə etməklə öyrənilməsi araşdırılır.

2.2. Yarım fəsil internet tədris materiallarının əsasında eksperimental tədris şagirdlərin bilik və bacarıqlarının səviyyəsini müəyyənləşdirir.

2.3. Yarım fəsildə yoxlayıcı eksperiment şagirdlərin ünsiyyət bacarıqlarının problem situasiyalı tədrislə formalaşmasının nəticələrini təyin etdi.

I FƏSİL

ALMAN DİLİNDƏ KOMMUNİKATİV SƏRİŞTƏNİN İNKİŞAFINDA PROBLEM SİTUASIYALARDAN İSTİFADƏ OLUNMASININ NƏZƏRİ

ƏSASLARI

1.1. Alman dilində kommunikativ səriştənin inkişafında problem situasiyalardan istifadə olunmasının psixoloji və didaktik əsasları

Son onilliklərdə ölkəmizdə təhsil sisteminin müasirləşdirilməsi məsələləri fəal şəkildə müzakirə olunur. Təhsil sisteminin yaradıcı inkişafı üçün müəllimlər bu gün öz sahəsində daha çox çalışır və şagirdlərinin şəxsiyyət kimi formalaşması üçün dərstdə fəal metodlardan geniş istifadə edirlər. Nəzəri və praktiki inkişaf, dərslərin təşkilinə daha çox yeni texnologiyaların tətbiqi müasir şagirdin dünyagörüşünün ümumi səviyyəsinin yüksəldilməsi imkanlarını artırır. Xarici dillərin tədrisi prosesində tez-tez metodoloji yeniliklər meydana çıxır və praktikada tətbiq olunur. Alman dilinin, eləcə də digər xarici dillərin tədrisi metodikası sahəsində daimi inkişaf: insanın mədəniyyətdə, iqtisadiyyatda və sosial həyatın bütün sahələrində rolu dəyişdikcə əlaqələr, pedaqoji üsullar, yeni fikirlər meydana çıxır, təhsilin qarşısına qoyduğu məqsədləri təkmilləşir və aktuallaşır. Bununla belə, yerli və qərb tədqiqatçıları qeyd edirlər ki, xarici dillərin mənimsənilməsində problemlə öyrənmə metodologiyasının tətbiqi olmadan şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin, onların intellektual bacarıq və vərdislərinin inkişafının fəallaşması mümkün olmazdı. Müxtəlif metodoloji tədqiqatların təhlillərinin nəticələrinə əsasən təcrübəçi müəllimlərin əksəriyyətinin problemlə təlimin mənasını, onun funksiyalarını düzgün anlaması, problemlə öyrənmənin həyata keçirilməsinin xüsusi yollarının aydın başa düşməsi və problemlə situasiyalarla əsas əlaqəsi yoxdur. Belə ki, dilin öyrənilməsində dərslərin problemlə situasiyalar ilə təşkili şagirdlərin kommunikativ səriştəsinin inkişafına və onların məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürünün formalaşmasına səbəb olacaq.

Hazırda Azərbaycanda təhsilin inkişafının prioritet istiqamətləri ölkənin qlobal təhsil sistemində inteqrasiyası və bu prosesin reallıqlara uyğunlaşmasıdır. Dərin peşəkar biliyə malik, xarici dilləri və mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqənin əsaslarını bilən məzunlara tələbat çoxdur. Belə mütəxəssislərin səmərəli hazırlanmasını təmin etmək üçün şagirdləri beynəlxalq aləmin reallıqlarına hazırlamalı və onların müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələri ilə qarşılıqlı əlaqədə olması üçün zəruri olan bir sıra bilik, bacarıq və vərdişləri aşılamaq üçün xüsusi təhsilə ehtiyac var. Buna görə təhsildə əsas problemlərdən biri şagirdlərin tədricən mədəniyyətlərarası təlim və tərbiyə kontekstində formalaşması üçün tədrisdə yeni təlim metodlarından istifadə etməklə onların kommunikativ səriştələrini inkişaf etdirməkdir.

Təhsil sisteminin öyrənilməsinə və müəşirləşməsinə xüsusi töhfə verən V.V.Davıdov, bütün təhsil sisteminin yeni strukturunun tərtib edilməsinin zəruriliyini əsaslandırma bildi. O, tədris materialının strukturunda islahatların aparılmasının əsas hissəsi olan dialektik məntiqlə müasir formal məntiqi əlaqələndirdi [30]. Qeyd edək ki, hər iki komponent bir-biri ilə əlaqəlidir. Tədrisdə problemlə situasiya əsaslı təlim yenilikdir. V.V.Davıdov eksperimental olaraq nəzəri təfəkkürün formalaşdırılması və fəallaşdırılmasının mümkünlüyünü nümayiş etdirdi, bir sıra fundamental prinsipləri formalaşdırdı və beləliklə, tədrisin məzmunu və metodları arasında qırılmaz əlaqəni kəşf etdi. N.A.Mençinskaya, P.Y.Qalperin, N.F.Talızina, T.V.Kudryavtsev, Y.K.Babanski, İ.Y.Lerner, M.İ.Maxmutov, A.M.Matyuşkin və s. kimi tədqiqatçılar araşdırmaları ilə intellektual, problemlə inkişafın əsas metodoloji üsullarına dair eksperimental məlumatlar və onların praktiki tətbiqi haqqında əhəmiyyətli töhfə veriblər.

Problemlə təlim şagirdin təfəkkürünü aktivləşdirən ən təsirli vasitələrdən biridir. Problemlə təlimdə əldə edilən fəaliyyətin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, şagird faktiki materialı təhlil etməli və onun üzərində elə fəaliyyət göstərməlidir ki, ondan özü yeni məlumatlar əldə etsin. Nə müəllim, nə də dərslik əvvəlki biliklərin yeni tətbiqini verə bilməz, onu şagird axtarır və tapır, uyğun vəziyyətə salır. Bu, müəllimin hazır nəticələrinin qavranılması metodundan fərqli olaraq tədrisin axtarış metodudur. Qeyd edək ki, dərslə təşkili təxminən dörd yüz il əvvəl yaranıb və həmişə

təhsil sisteminin əsas elementi olub və hal-hazırda bir neçə əsr mövcud olan dərsi dəyişdirmək mümkün deyildi. Lakin tədrisdə müasir yanaşmaları nəzərə almaqla dərsin strukturu dəyişikliklərə məruz qalır. XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəlləri üçün səciyyəvi olan təhsilin xarakterində - şagirdlərin müstəqilliyi öz istiqaməti, məqsədləri, məzmunu ilə bağlı dəyişikliklər getdikcə daha aydın şəkildə onu “azad inkişafına”, yaradıcı təşəbbüsə və təhsilə istiqamətləndirir. Məktəb təhsilinin yeni modelinin ən mühüm komponenti onun praktik bacarıqlara, bilikləri praktikada tətbiq etmək bacarığına yönəldilməsidir. Dili ən yaxşı şəkildə necə öyrətmək barədə fikirlər hələ Qədim Misir, Qədim Yunanıstan, Suriya dövründə ifadə edilmişdir. Xarici dilin tədrisi metodikası sahəsi dilçilərin araşdırmaları sayəsində yaranıb. Onlar xalqın dilinə, onun tarixinə, folkloruna arxalanmaqla dil tədrisini elmi əsaslarla tədqiq etməyə çalışırdılar. Xalqın mədəni kodu kimi dilin öyrənilməsi prinsipi XXI əsrin ən mühüm prinsiplərindən biri olmaqda davam edir. T.V.Kudryavtsev problemlə təlim prosesinin mahiyyətini şagirdlər üçün didaktik problemlər irəli sürməkdə, onların həllində və şagirdlər tərəfindən ümumiləşdirilmiş bilikləri və problemlə tapşırıqların prinsiplərini mənimsəməkdə görür [36]. Problemlə situasiya və təlim problemi tədris və təlim fəaliyyətinin mexaniki əlavəsi kimi deyil, bu iki fəaliyyətin dialektik qarşılıqlı təsiri və qarşılıqlı əlaqəsi kimi görünən problemlə təlimin əsas anlayışlarıdır. Bu işin məqsədi məktəbdə xarici dil dərslərində problemlə təlim texnologiyasını, onun mahiyyətini, məqsədlərini, metodun strukturunu və aktuallığını, ibtidai, orta və ümumtəhsil məktəblərində problemlə dərslərin təhlili aspektlərini öyrənməkdir.

Pedaqogika tarixində problemlə öyrənmə kimi tanınan problem-axtarış yanaşması metodika elminin əsasını təşkil edir. Ümumi didaktik anlayış kimi bunlar müəllim və şagirdlərin təlim, tərbiyə və inkişaf məqsədlərinə çatmağa yönəlmiş bir-biri ilə əlaqəli fəaliyyət yollarıdır. Metodlar seçilir və prinsiplərə əməl olunur. Metodologiya üçün aparıcı metodlar aşağıdakı ümumi didaktik metodlardır: nümayiş, izahat, təcrübə. Məktəbdə alman dilinin tədrisi metodları ana dilinin tədrisi metodlarından əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Xarici dillərin tədrisi tarixində ikinci dili öyrənmək üçün əsasən üç üsul məlumdur:

1. Təbii (birbaşa);

2. Tərcümə-qrammatik;

3. Kombinə edilmiş (qarışıq).

- təbii metodun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, uşaqlara ana dilinin köməyi olmadan, onun xüsusiyyətləri nəzərə alınmadan qeyri-ana dili öyrədilir.
- tərcümə-qrammatik və ya müqayisəli-qrammatik metodun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, xarici dil ana dilinin köməyi ilə öyrənilir. Oxunan hər şey dərhal tərcümə olunur.
- kombinə edilmiş (qarışıq) üsul müxtəlif istiqamətli üsul və vasitələrin məcmusudur.

Keçən əsrin son illərində kommunikativ metod geniş vüsət almışdır. Xarici dilin tədrisində müasir tendensiyalara daxil olan kommunikativ metod aşağıdakılardan ibarətdir:

- ✓ kommunikativ-fəal yanaşma;
- ✓ funksional sistem yanaşması;
- ✓ integrativ yanaşma;
- ✓ pedaqogika tarixində problemlə öyrənmə kimi tanınan problem-axtarış yanaşması.

Alman dilinin xarici dil kimi öyrədilməsi onu erkən yaşlarda şüursuz və intuitiv şəkildə mənimsənilən ana dilini mənimsəməkdən fərqləndirən özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir (ana dili əvvəlcə uşağın sosial təcrübəsini mənimsəmək üçün bir vasitədir, yalnız bundan sonra öz fikirlərini ifadə etmək), xarici dilin mənimsənilməsi isə şüurlu və qəsdən həyata keçirilir [22]. Məktəblərdə alman dilinin problemlə tədrisi metodu ümumi didaktik prinsipləri rəhbər tutaraq suallara cavab verir: nəyi öyrətmək?, necə öyrətmək?, niyə öyrətmək? və təlim nəticələrinə necə nəzarət etmək. Tədrisin problemlə təbiəti təlim prosesinin əsas qanunauyğunluğudur. Tədris idrak fəaliyyətinin mahiyyəti və xarakteri ilə müəyyən edilir. Problemlilik inkişafedici təlimin əsas prinsipidir. Problemlə təlim problemlə situasiyaların təşkili, problemlərin formalaşdırılması, şagirdləre problemlərin həllində lazımi köməklərin göstərilməsi, bu problemlərin və onların həll yollarının sınaqdan keçirilməsi və nəhayət, əldə edilmiş biliklərin sistemləşdirilməsi və möhkəmləndirilməsi prosesinin

idarə edilməsi kimi fəaliyyətlər məcmusudur [36]. Şagird ancaq həll etməli olduğu problem, sual və tapşırıqlarla qarşılaşdıqda idrak prosesinə daxil olur, zehni fəaliyyət göstərir. Məhz buna görə də, təlim prosesində şagirdlərin qarşısına idraki problem və tapşırıqlar qoymaq, onları axtarışa və idrak fəaliyyətinə həvəsləndirəcək problemlə situasiyalar yaratmaq lazımdır. Bu, yeni materialın təqdim edilməsində kommunikasiya-izahedici üsullardan istifadə zərurətini istisna etmir, lakin problemlə təlimin böyük rolunu bilə-bilə müəllim, bütün hallarda, mümkün və məqsədəuyğun olan halda, ona problemlə xarakter verməli, şagirdləri öyrətməlidir. Öyrənilən materialı öz biliyi hədudlarından kənarında müstəqil şəkildə qavramaqla fikirləşməyə və ona cavab axtarışına təkan verir. Deməli, yaranmış problemlə situasiyanın həllinə ehtiyac var. Şagirdlər nəyisə həll etmək, yaranan suallara cavab tapmaq ehtiyacı yarandıqda, onlar axtarmağa, həqiqəti “kəşf etməyə”, yeni materialı dərk etməyə və mənimsəməyə çalışırlar.

Problem metodlar problemlə situasiyaların yaradılmasına, şagirdlərin fəal idrak fəaliyyətinə əsaslanan, biliklərin yenilənməsini, təhlili, fenomeni, ayrı-ayrı faktların arxasında duran qanunu, görmə qabiliyyətini tələb edən mürəkkəb məsələlərin axtarışı və həllindən ibarət metodlardır. Problemlə situasiya insanın öz fəaliyyətinin məqsədinə çatmaq yolunda hansısa çətinlik və ya maneə ilə qarşılaşdığı vəziyyətdir. Tapşırıq və problem insanın düşdüyü problem vəziyyətin təhlilinin şifahi nəticəsidir. Bununla belə, problemlə vəziyyəti təhlil etməyə başlamaq və bununla da vəzifəni formalaşdırmaq üçün onun problemlə situasiyanın mövcudluğunu dərk etməsi çətinliyi, fəaliyyətinin yolundakı maneəni və bu çətinlik, onun meydana çıxdığı problem situasiyasını həll etmək, aradan qaldırmaq istəyinin olması lazımdır. Müasir problemlə təlim nəzəriyyəsində problemlə situasiyaların iki növü fərqləndirilir: psixoloji və pedaqoji. Birincisi şagirdlərin fəaliyyətinə aiddir, ikincisi təhsil prosesinin təşkilini təmsil edir. Pedaqoji problem vəziyyəti aktivləşdirici hərəkətlərin, müəllimin suallarının köməyi ilə yaradılır, bilik obyektinin yeniliyini, əhəmiyyətini, gözəlliyini və digər fərqləndirici keyfiyyətlərini vurğulayır. Psixoloji problemlə situasiyaların yaradılması sırf fərdi xarakter daşıyır. Problemlə situasiyalar təlim prosesinin bütün mərhələlərində yaradıla bilər: izah edərkən, yoxlayarkən.

Alman dilinin problemlı tədrisi metodologiyasının obyektı dilin öyrədilməsi, müəllim tərəfindən dil haqqında biliklərin şagirdlərə ötürülməsini və dil haqqında biliklərin formalaşdırılmasını nəzərdə tutan sinifdə şagirdlərin təhsili və inkişafı prosesidir [17]. Alman dilinin problemlı tədrisi metodikasının məqsədi niyə öyrətmək lazımdır sualına cavab verir. Problemlı öyrənmənin əsas məqsəd və prinsipləri:

- ✓ şagirdlərin təfəkkür və qabiliyyətlərinin inkişafı, yaradıcılıq bacarıqlarının inkişafı;
- ✓ fəal axtarış və müstəqil problemlərin həlli zamanı əldə edilən bilik, bacarıqların şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsi, nəticədə bu bilik, bacarıqlar ənənəvi təlimdən daha güclü olur;
- ✓ qeyri-standart problemləri görə və həll edə bilən şagirdin fəal yaradıcı şəxsiyyətinin tərbiyəsi.

Problemlı düşüncənin tədris prosesində inkişafı hansı prinsiplərə görə formalaşır? Təlimin didaktik prinsiplərini ilk dəfə Y.A.Komenski formalaşdırmışdır. Prinsiplər sistemi sosial tərəqqinin və metodologiya üçün əsas olan fənlərin inkişafının təsiri altında dəyişir və təkmilləşir. Prinsiplər bütövlükdə təhsil prosesinə və onun komponentlərinə tələbləri müəyyən edən əsas metodoloji müddəalardır: məqsədləri, məzmunu, metodları, vasitələri və təhsilin təşkilatı formaları. Təlim prinsiplərinin həyata keçirilməsi təhsil prosesinin zəruri səmərəliliyini təmin edir. Onlar sosial tərəqqinin və metodologiya üçün əsas fənlərin inkişafının təsiri altında dəyişir və təkmilləşirlər [31].

- Şüür prinsipi. Şüür prinsipi təkcə dil haqqında biliklərin şüurlu mənimsənməsi kimi deyil, həm də onların sonrakı avtomatlaşdırılması ilə təlim prosesində nitq hərəkətlərinin dərk edilməsinə ehtiyac kimi, aktiv nitq fəaliyyətində əldə edilmiş bacarıqlardan şüurlu istifadə kimi başa düşülməlidir.
- Fəaliyyət prinsipi. Xarici dilin tədrisi prosesində fəaliyyət prinsipinin mahiyyətini müəyyən edərək, iki fəaliyyət növü haqqında təlimi nəzərə almaq lazımdır: 1) operativ, 2) motivasiya.
- Əlçatanlıq və ardıcılıq prinsipi. Bu prinsip, ilk növbədə, dil kateqoriyalarını daha asan öyrənmək və mövzu olaraq materialda xüsusi

seçilmiş modellərin və quruluşun ardıcıl tətbiqi kimi başa düşülməlidir. Öyrənilən material şagirdlərin yaşına və intellektual imkanlarına uyğun təqdim olunur.

- Təlim və tərbiyənin vəhdət prinsipi. Alman dili dərslərinin tərbiyəvi xarakteri mövzunun mahiyyətindən irəli gəlir.
- Nəzəriyyə ilə təcrübənin əlaqə prinsipi. Alman dilinin tədrisi sistemində bu prinsip bütün təlim prosesinin praktik yönümlülük prinsipi kimi formalaşır.
- Elm prinsipi:
 - 1) təlim prosesində müasir elmin nailiyyətləri nəzərə alınmalıdır.
 - 2) heç bir halda terminoloji səhvlərə yol verilməməlidir.
 - 3) öyrənilən dil materialı metodoloji cəhətdən düşünülmüş və elmi əsaslandırılmış sistemlə şagirdlərə təqdim edilməlidir.
- Tədrisdə əyanilik və güc prinsipi. Bu, tədrisin aparıcı didaktik prinsiplərindən biridir. Əyani vəsaitlər materialın xarakterinə (şifahi-nitq və vizual-şəkili), qavrayışa (eşitmə, əyani, vizual-eşitmə), materialın təqdim edilməsi üsuluna görə (texniki tədris vasitələrindən istifadə etməklə və istifadə etmədən) fərqlənir. Güc prinsipi şüur prinsipi ilə bağlıdır: şagirdlərin başa düşdüyü və qavradığı möhkəm xatırlanır.
- İnkişaf etdirici təhsil prinsipi. Şagird nitq fəaliyyəti üçün müəyyən dil və ya nitq strukturlarını necə qurmaq barədə lazımi bilikləri hazır formada almamalıdır, müəyyən hərəkət ardıcılığı bu zaman işlənməmiş olur. Lazımi hərəkətləri yerinə yetirən bir şagird müstəqil olaraq dil və ya nitq vahidi əldə etməyi müəyyən bir kommunikativ situasiyada, zəruri olan zehni hərəkətlərin formalaşması prosesində, məşqlərlə daha sürətlə mənimsəyir.
- Şagirdlərə fərdi yanaşma. Müəllim məktəb yaşı psixologiyasını, hər bir şagirdin qabiliyyətinin inkişaf səviyyəsini bilməlidir.
- Kollektiv öyrənmə üsulu prinsipi.

Alman dilinin xarici dil kimi problemlə tədrisinin prinsipləri bunlardır:

1. Təlimin məcburi kommunikativ yönümlülük prinsipi;

2. Nitq fəaliyyətinin müxtəlif aspektləri (dinləmə, oxu, danışmaq və yazı) və dilin müxtəlif aspektləri üzrə hərtərəfli təlim prinsipi;
3. Bilik, bacarıq və vərdislərin mənimsənilməsi prosesləri ilə dialektik vəhdət prinsipi (avtomatlaşdırma bacarıqları);
4. Təlim və yaradıcılıq proseslərinin dialektik vəhdət prinsipi;
5. Şagirdlərin ana dili ilə müqayisə prinsipi.

Hesab edilir ki, problemlə təlim texnologiyası XX əsrin 20-30-cu illərində Amerika filosofu, psixoloqu və pedaqoqu Con Dyuinin (1859-1952) nəzəri prinsiplərinə (təlimlərinə) əsaslanır. O, Çikaqoda 1854-cü ildə belə bir məktəb yaratdı ki, orada təhsil iş və oyunla əvəz olundu. Sayma, yazma, oxuma dərsləri yalnız uşaqların buna ehtiyac hiss etdikdə keçirilirdi. Rusiyada problemlə təlimin didaktikası İ.Y.Lerner tərəfindən yaradılmışdır [42].

XX əsrin 80-ci illərində müəlliflər problemlə təlimə dair nəzəri əsərlərdə onun didaktik statusunu müdafiə etməklə yanaşı, bəzi aspektləri inkişaf etdirdilər, həm də müxtəlif fənlər üçün xüsusi metodlar yaratdılar (M.N.Skatkin, İ.Y.Lerner, V.Vindou, A.M.Matyuşkin, V.P.Kudryavtsev):

1. Problemlə təlim şagirdlər üçün problemlərin müstəqil tam və ya qismən həllini nəzərdə tutur;
2. Bu problemləri həll etmək üçün şagirdlərə, onları sövq edən situasiya yaradılmalıdır.

Problemlə yanaşmanın xarakterik xüsusiyyəti müstəqil idrak fəaliyyətidir. Problemlə təlim metodlarının istifadəsi müəyyən bir şəkildə qurulmuş, problemlə situasiyaların yaradıldığı tapşırıqlar sistemi olmadan mümkün deyil [36, s.43]:

1. İnformasiyanın seçilməsi üçün tapşırıqlar;
2. Səhvlərin düzəldilməsi üçün tapşırıqlar;
3. Müqayisə və nəticə çıxarmaq üçün tapşırıqlar;
4. Əlaqələrin qurulması üçün tapşırıqlar;
5. Ziddiyyətləri müəyyən etmək üçün tapşırıqlar;
6. Fərziyyələrin irəli sürülməsi üçün tapşırıqlar. Bir faktı və ya hadisəni izah etmək üçün fərziyyə irəli sürmək;

7. Fərziyyə təhlili üçün tapşırıqlar və s.

Tapşırıqlar sistemi üçün bəzi tələbləri qeyd etmək lazımdır:

1. Tapşırıqlar kifayət qədər tədris materialını əhatə etməlidir.
2. Tapşırıqlar sistemi müxtəlif səviyyələrdə materialın mənimsənilməsini təmin edir: konseptual, reproduktiv, yaradıcı.
3. Didaktik tapşırıqlar sistemi müxtəlif səviyyələrdə tədris materialının təkrarlanması imkanını nəzərdə tutur.
4. Tapşırıqlar şagird üçün maraqlı olmalıdır.
5. Tapşırıqlar onların şagirdlər tərəfindən müstəqil yerinə yetirilməsi imkanları üçün tərtib edilməlidir.
6. Tapşırıqlar prosesin digər iştirakçıları ilə əməkdaşlığı nəzərdə tutur.
7. Tapşırıqlar nəzarət və özünə nəzarət imkanlarını təmin edir.
8. Eyni problem müxtəlif kontekstlərdə təqdim oluna bilər.

Tədris prosesində problem problemlə sual və ya tapşırıq şəklində ifadə oluna bilər. Həm problem tapşırığı, həm də problem sualı bir ümumi cəhətə malikdir: onların məzmunu onların icrası prosesində problemlə situasiyaların yaranması üçün potensial imkanları ehtiva edir. Problemlə təlimin məqsədi tək-cə elmi biliklərin nəticələrinin deyil, həm də bu nəticələrin əldə edilməsinin yolunun, prosesinin mənimsənilməsidir, o, şagirdin idrak fəaliyyətinin formalaşmasını və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafını əhatə edir. Problemlə təlim problemlilik prinsipinə əsaslanır, müxtəlif növ təlim problemləri vasitəsilə və şagirdin reproduktiv, produktiv və yaradıcı fəaliyyətlərinin kombinasiyası vasitəsilə həyata keçirilir. Problemlə öyrənmə aşağıdakı metodlardan istifadə etməklə həyata keçirilir: problem məlumat, tədqiqat, evristik (problemin həllinə, öyrənilməsinə və ya kəşf edilməsinə olan yanaşma).

Dərsin problemlə təbiətinin göstəricisi onun strukturunda axtarış fəaliyyətinin mərhələlərinin olmasıdır. Təbiidir ki, onlar problemlə dərsin strukturunun daxili hissəsini əhatə edir: problemlə vəziyyətin yaranması və problemin formalaşdırılması, fərziyyələr irəli sürmək və onları əsaslandırmaq, problemin həllinin düzgünlüyünün yoxlanılması. Onların istifadəsi müəllim vəzifə qoyduğu zaman təsirli olur: mövcud

bilik və bacarıqlar əsasında keyfiyyətə yeni fəaliyyət üsullarını formalaşdırmaq - məktəblilərin kəşf edilmiş və ya qoyulmuş problemləri müstəqil şəkildə formalaşdırmaq və həll etmək bacarığı, fərziyyələr və yollar təklif etmək bacarığı. Onları sınaqdan keçirmək üçün təcrübələri planlaşdırmaq lazımdır. İlk mərhələdə problemlə təlim müsbət həllini tapmaya da bilər, lakin bu metodların düzgün, düşünülmüş və sistemli tətbiqi güclü öyrənmə effektinə malikdir və sonrakı təlimlərdə xeyli vaxta qənaət edir. Məqsədə çatmağa təsir edən pedaqoji faktlar və şərtlər sistemi təqdim olunan problemlə tədrisdə öz həllini tapır. Elmi tədqiqatlar problemlə situasiyalarda insanın fəal idrak fəaliyyətinin müəyyən bir ardıcılığını qurdu [43]:

- Problemlə situasiya – problem, onun həlli yollarının tapılması və problemlə həlli deməkdir. Problemlə situasiyanın yaranmasından problemlə həllinə qədər olan zehni hərəkətlərin tam dövrü bir neçə mərhələdən ibarətdir:
 - ✓ problemlə bir situasiyanın ortaya çıxması;
 - ✓ çətinliyin mahiyyətini başa düşmək və problemlə qoymaq, təxmin etmək və ya fərziyyələr irəli sürmək və hipotezi əsaslandırmaqla həll etmək üçün bir yol tapmaq;
 - ✓ hipotez sübutu;
 - ✓ problemlə həllinin düzgünlüyünün yoxlanılması.
- Bu texnologiyanın konseptual müddəaları aşağıdakılardır:
 - ✓ biliyin mənimsənilməsi kortəbii, nəzarətsiz bir prosesdir;
 - ✓ uşaq materialı təkcə dinləmək və ya hiss orqanları ilə qavramaqla deyil, o, öyrənmənin fəal subyekti olmaqla, onda yaranmış biliyə olan tələbatın ödənilməsi nəticəsində öyrənir.

Uğurlu öyrənmə şərtləri bunlardır:

- tədris materialının problemləşdirilməsi;
- uşağın fəaliyyəti (bilik istək ilə əldə edilməlidir);
- öyrənmənin uşağın həyatı, oyunu, işi ilə əlaqəsi.

Problemlə təlim yalnız müəllimlə şagird arasında müəyyən ünsiyyət tərzilə o zaman, uğurla həyata keçirilir ki, öz fikirlərini və şagirdlərin baxışlarını ifadə etmək

müstəqilliyi, müəllimin şagirdin düşüncə prosesinə yaxından diqqəti ilə mümkün olsun. Problemlə dərslərin mahiyyətini bir cümlə ilə ifadə etmək olar: “Biliyin yaradıcı mənimsənilməsi”, bu, o deməkdir ki, dərslərdə şagird elmi yaradıcılığın bütün əlaqələrindən keçir [41]:

- problem qoymaq və həllini tapmaq;
- tətbiq etmə mərhələsində bilik;
- həllin ifadəsi və məhsulun həyata keçirilməsi;
- biliklərin təkrar istehsalı mərhələsində.

Problemlə dərslər digər (ənənəvi) dərslərdən biliyin tətbiqi və təkrar işlənilməsi mərhələlərində fərqlənir. Alman dilinin tədrisi prosesində kommunikativ səriştənin problemlə situasiyalarla inkişaf etdirilməsi aşağıdakı şərtlərlə tətbiq oluna bilər:

1. Alman dilində problemlə situasiyaların həllinə əsaslanan kommunikativ ünsiyyətin tədrisi:

- ✓ tədrisin təşkilə problem yanaşması əsasında yaradılır;
- ✓ problem situasiyalar sisteminin yaradılmasını ehtiva edir;
- ✓ problemlə situasiyaların həlli üçün kommunikativ ünsiyyətin tədrisi linqvo-didaktik model əsasında həyata keçirilir.

2. Problemlə yanaşmanın yeniliyi ondadır ki, bir tərəfdən problemlə yanaşmanın inkişaf strategiyası “yaradıcı düşüncə”, “yaradıcı şəxsiyyət” anlayışları kontekstində, ilk olaraq, xarici dildə ünsiyyəti öyrətmək üçün tətbiq edilmişdir; digər tərəfdən bu anlayışların məzmunu xarici dil ünsiyyətinə əsaslanaraq izah edilir [53]. Bu anlayışların məzmun komponentlərini müəyyən etməklə problemlə situasiyaların həlli:

- ✓ “yaradıcı düşüncə” fərdi, dialoq, qrup şəklində reallaşır;
- ✓ şagirdin “yaradıcı şəxsiyyəti” yaradıcı ünsiyyət prosesində onun dərkədicisi, ünsiyyətçi, interaktiv tərəflərinin məcmusunda özünü göstərir.

3. Kommunikativ səriştəni formalaşdırən problem situasiyalar sistemi:

- ✓ fərdi, cüt, qrup düşüncə növləri ilə monoloji, dialoji ünsiyyət növləri arasındakı əlaqələrə əsaslanır;

- ✓ sistem formalaşdırın komponentlərin sayı bütövlük kimi müəyyən edilir;
- ✓ problemlı situasıyaların quruluşunun dəyişməsi səbəbindən (dialoji, monoloji) onların funksiyalarına təsir etməyə imkan verir və problemlı situasıyaları stimullaşdırır.

Problem situasıyaların həllinə əsaslanaraq dialoji düşüncə dialoq ünsiyyətini stimullaşdırıb, xarici dildə kommunikatıv səriştəni mənimsəməklə problemlər qrup düşüncəsi və ünsiyyət vasitəsi ilə müəyyənleşir.

4. Problemlı situasıyaların həlli üçün linqvo-didaktik model [56]:

- ✓ problemlı situasıyaların bir-birindən yaranan, tabeliyində olan problemlər zəncirinin mərhələli həll edilməsinə əsaslanır;
- ✓ problemlı bir situasiyanın həlli zamanı tabeliyində olan problemlərin həlli prosesinin nümunəsini əks etdirən model kimi müəyyən edilir;
- ✓ sinifdə ünsiyyətin üç tərəfinin təzahürü üçün unikal şərait yaratmağa imkan verir:
 - qavrayış - problemlı bir vəziyyətdə problemin qavranılması və başa düşülməsi;
 - ünsiyyətlik - problemin yalnız ünsiyyət prosesində həlli;
 - interaktiv - monoloqdan və fərdi düşüncədən, dialoq və cütlüklə düşünmədən və qrup düşüncəsi yolu ilə yaradılır.

Uzun müddətdir ki, ənənəvi tədris üsulları xarici dildə biliyin və danışmaq bacarığının yalnız qrammatika və lüğətlə mənimsənilməsi faktını qəbul etmişdir. Lakin fəal təlim metodlarında belə bir fakt ortaya qoyuldu ki, dilin lüğət tərkibini və qrammatikasını bilmək dilin obyektiv və hərtərəfli biliyi demək deyil, çünki dil, alimlərin fikrincə, danışanların şüurunda mövcuddur. İstər mətnlərdə, istərsə də dilin qrammatikasında nitq əməllərinin linqvistik əsasını dil elementləri və qrammatik qaydalar təşkil edir. Onların bəziləri gündəlik, bəziləri isə nadir hallarda istifadə olunur. Dilçiliyin vəzifəsi şagirdlərə nitqin bütün bu elementlərini anlamağa kömək etməkdir.

Tədqiqat prosesində müəyyən edə bildik ki, tədrisdə dil didaktikası dil ünsiyyət bacarıqlarının (kommunikativ səriştənin) mənimsənilməsi ilə məşğul olur [29]. O, dilin yeni formalarının öyrədilməsi və öyrənilməsini, yazılı və linqvistik səriştələrin mənimsənilməsi və dil şüurunun genişlənməsi mənasında dilin əks olunmasını əhatə edir. Sistemli yanaşmalara, yeni aydın nəzəri, psixoloji və pedaqoji prinsiplərə əsaslanaraq, dil didaktikası aşağıdakı məqsədləri güdür:

- ✓ şagirdlər dil biliklərini mənimsəyir, məşq edir və dilin həm normativ, həm də yaradıcı istifadəsinə dair fikirləşir;
- ✓ mətni təkmilləşdirir (mətni produktiv qavrayır);
- ✓ üslub səriştəsi və hədəf dildə linqvistik bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Tədqiqatçıların araşdırmalarına görə, linqvodidaktik tədris adətən dil ədəbi formada bədii mətnlərdə işlənməsində baş verir. Dil didaktikası həm məktəb təhsilinə, həm də ali təhsilə eyni dərəcədə aiddir. Dil didaktikasının ilk mümkün təsiri şagirdin ibtidai səviyyəyə daxil olması ilə başlayır. Deməli, dil fəaliyyəti dərslərin başlanğıc nöqtəsindən ünsiyyət qurmaq bacarığı və məqsədidir. Alman dilinin tədrisində dil didaktikasının vəzifələri aşağıdakılara bölünür:

- ✓ şifahi nitq;
- ✓ yazılı nitq;
- ✓ aktyorluq bacarığı;
- ✓ yazı və oxu bacarığı;
- ✓ mətnlər və media ilə işləmək və s.

Şifahi fəaliyyət şifahi ifadələr vasitəsilə situasiyanı müəyyən bir şəkildə aktiv və məqsədyönlü şəkildə dəyişdirmək bacarığıdır. O, tədris vasitəsidir, çünki bütün məktəb fənlərinin, xüsusən inkişaf və dərkətmənin çox hissəsi şifahi nitqdə baş verir. Alman dili fənnində nitq bir tərəfdən vasitə olsa da, digər tərəfdən də bir-biri ilə söhbətə istinad edən və onu düşünmək üçün əlçatan edən dərslərin mövzudur. Alman dilində nitq bacarıqlarını mənimsəmək üçün ilk tədris yazı və orfoqrafiyanın öyrədilməsidir. Burada yaxşı qurulmuş mətnlərdə inkişaf edən, verilmiş mətn növünə xas olan və mövzuya məqsədyönlü, şüurlu və müstəqil şəkildə yanaşa biləcəyi dərəcədə linqvistik cəhətdən uyğun olan yazı bacarıqları inkişaf etdirilir. Mətnlərlə

işləmək artıq qazanılmış yazı və oxu bacarıqlarını tələb edir. Mətnlərlə daha dəqiq işləmək: onların linqvistik tərtibatını araşdırmaq və əks etdirməklə şagird mətn səriştəsini əldə edir. Mətn səriştəsi mətni qəbul etmək və mətn yaratmaq yolu ilə biliyi əldə etmək, genişləndirmək, dərinləşdirmək və dəyişdirmək qabiliyyətinə aiddir. Bu səriştələrlə bağlı tədqiqatın əhatə dairəsi [29]:

- dil bilikləri, ilk növbədə, mətnlərdə təsdiq edilən;
- mətn ənənələri və mətn tənqidi haqqında bir sahədir.

Dil öyrənilməsi dilin dərk edilməsinə kömək edir. Qrammatik terminlər və bunun nəticəsində yaranan dil haqqında əsas biliklər şagirdə dil və dil sistemləri ilə refleksiv və eksperimental şəkildə məşğul olmağa imkan verir. Ümumtəhsil məktəblərində ənənəvi olaraq “qrammatika dərsləri” adlandırılan dərslər bu vəzifənin bir hissəsidir və bu sahə müstəqil olmamalıdır: dil haqqında sadəcə deklarativ biliklərə yiyələnmək dil biliklərinin təminatı deyil, hətta dildən istifadə etmək, müstəqil izah edə bilmək bacarıqlarını mənimsəmədir. Dil biliklərini mənimsəmək, xüsusən də kommunikativ səriştəni hədəf dildə inkişaf etdirmək və layihə metodlarını təkmilləşdirmək üçün yeni təlim modellərinin hazırlanması zəruridir. Yeni təlim modelləri həm müəllimlər, həm də şagirdlər üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Problem situasiyalı təlim prosesində psixoloji əsaslar dil bacarıqlarının formalaşmasında böyük rol oynayır. Xarici dilin tədrisi metodikası psixoloji hadisələr ilə əlaqəli bilik, bacarıq və vərdislərə əsaslanır [40]:

- psixologiyada bilik termini alman dilində lüğətin, fonetikanın, qrammatikanın və qaydaların mənimsənilməsi deməkdir.
- psixologiyada bacarıq termini reseptiv və produktiv nitq prosesində fonetik, qrammatik və leksik materialla avtomatlaşdırılmış hərəkətlərin şərhidir.

Bacarıq - hər hansı bir şəraitdə hərəkətləri yerinə yetirmək üçün şəxs tərəfindən mənimsənilən, əldə edilən bilik və bacarıqlar kompleksidir. Yaddaş prosesləri də alman dilinin tədrisində mühüm rol oynayır. Psixoloqlar yaddaşı qısamüddətli və uzunmüddətli olaraq ayırırlar. Nitq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün həm uzunmüddətli, həm də qısamüddətli yaddaş əhəmiyyət kəsb edir. Alman dilini

müvəffəqiyyətlə mənimsəmək üçün, ilk növbədə, məlumat qısamüddətli yaddaşda saxlanılır, məşqləri tamamladıqdan sonra isə uzunmüddətli yaddaşa ötürülür. Belə psixoloji hadisələr problem situasiyalı təlim metodlarından tədrisdə istifadə də əzbərləmə, yadda saxlama, unudulma kimi proseslərlə seçilir. Alman dilinin mənimsənilməsi psixoloji proses olub mürəkkəb zehni fəaliyyətdir. Qeyd edək ki, problem situasiyalı təlimin müvəffəqiyyəti şagirdlərin bacarıqlarından asılıdır. Alman dilinin tədrisinin psixoloji prosesi məhz şagirdin sahib olduğu aşağıdakı qabiliyyətləri müəyyən edir [77]:

1. Motivasiya;
2. İdraki və psixoloji proseslərdə təfəkkürün inkişaf səviyyəsi, yaddaş qabiliyyəti, əqli əməliyyatlar (analiz, sintez, müqayisə) kimi xüsusiyyətləri;
3. Ünsiyyət bacarıqları (həm verbal, həm də qeyri-verbal).

Psixologiyada motivasiya anlayışı fərdin ehtiyaclarını ödəyən fəaliyyət üçün stimül hesab olunur. Psixologiyada motivasiyanın aşağıdakı növləri fərqləndirilir [39]:

1. Xarici motivasiya

Bu motivasiya növü hər hansı fəaliyyətin məzmunu ilə əlaqəsi yoxdur, lakin insan üçün xarici katalizatorudur (məsələn, alman dilində olimpiadada vacib olan şəxsin iştirakı və s.).

2. Daxili motivasiya

Bu, fəaliyyətin məzmunu ilə əlaqəli motivasiya növüdür, eyni zamanda xarici şəraitlə heç bir əlaqəsi yoxdur (məsələn, alman dili dərslərində iştirak sevinc verir).

3. Müsbət motivasiya

Bu, müsbət stimullara əsaslanır (məsələn, alman dilini öyrənsəm, valideynlərim məni Avstriyaya göndərəcəklər).

4. Mənfi motivasiya

Bu baxış mənfi stimullara əsaslanır (məsələn, alman dili dərslərinə getsəm, valideynlərim məni danlamağı dayandıracaq).

5. Fərdi motivasiya fərdin şəxsi motivasiyasına əsaslanır (məsələn, sevdiyiniz insan əcnəbi olduğu üçün alman dilini öyrənmək istəyi).

6. Qrup motivasiyası

7. Koqnitiv motivasiya

Yaradıcı düşüncənin inkişafına və işimizdə araşdırdığımız şagirdlərin ünsiyyət bacarıqlarının formalaşmasına töhfə verməli olan öyrənmə prosesinin fərdiləşdirilməsi üçün problemə əsaslanan təlimin geniş tətbiqi vacibdir. Eyni zamanda tədrisin fərdiləşdirilməsi təkcə təhsil prosesinin şagirdlərin imkanlarına “uyğunlaşması” kimi qiymətləndirilməməlidir, həm də hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətlərinin məqsədyönlü şəkildə ən yaxşı dəyişməsindən ibarətdir. Niyə problemlə vəziyyət biri ilə bu qədər maraqlanır, digərini heç narahat etmir? Bəlkə də maraqları nəzərə alınmır, şəxsi emosional hissələrinə təsir etmir? Əlbəttə ki, tək bir şagird üçün bütün pedaqoji prosesi tənzimləməyə ehtiyac yoxdur. Fikrimizcə, müəyyən fərdi və fərqli xüsusiyyətlərə malik olan şagirdlər üçün xarici dil öyrənmə materialları haqqında ətraflı (alman) məlumat xüsusi problemlə situasiyalardan istifadə etməklə yanaşmaq olar: motivlər, maraqlar, şifahi ünsiyyət, çeviklik, düşüncə yaradıcılığı araşdırılacaq. Şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasının əhəmiyyəti həm müasir təhsilə olan tələblərdən, həm də pedaqogika və psixologiya üzrə araşdırmalardan irəli gəlir və kollektiv cəmiyyətdə fərdin varlığının və fəaliyyətinin əsas prinsiplərinə zidd deyil. İş prosesində aşağıdakılar arasında ziddiyyətlər gördük [40]:

- fəal, ünsiyyətçil, yaradıcı düşüncəli vətəndaşlarda mədəniyyətlərarası ünsiyyətin inkişafı şəraitində cəmiyyətin ehtiyacı və müasir təhsilin itaətkar, icraçı, uyğun bir məzunun formalaşmasına yönəldilməsi;
- idrak fəaliyyətinin yaradıcı təbiəti ilə reproduktiv tədris metodları arasında;
- bəzi müəllimlərin ümumilikdə yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişafına pedaqoji dəstək vermək istəyi ilə xüsusən, şagirdlərin şifahi yaradıcılığının inkişafı ilə müvafiq didaktik şəraitin inkişaf etməməsi arasında.

Bu ziddiyyətlər, xarici dilin mənimsinilməsinin inkişaf etdirilməsi metodikasından ibarət olan tədqiqat problemini, həmçinin mövcud tədris sisteminin əsas müddəaları praktikada şagirdlərin kommunikativ səriştəsinin yaradıcı inkişafı kimi əsas məqsədə çatmaq haqqında elmi fikirləri ortaya çıxardı. Eyni zamanda

pedaqoji elmdə müəllimlərin və psixoloqların əsərlərində şagirdlərin fərdi və fərqli xüsusiyyətlərinin inkişafına dair vahid bir konsepsiyanın hazırlanması üçün müəyyən nəzəri şərtlərin mövcud olduğunu iddia etmək olar (L.S.Viygotsky, A.N.Kirsanova, E.S.Leontyeva, İ.E.Rubinştein və başqaları). Problemin öyrənilməsinin nəticələrinə baxmayaraq, bir çox vacib suallar hələ də cavablandırılmayıb. Xarici dilin tədrisində problemləli situasiyalardan akademik mövzu kimi istifadə edərək onların yaradılma metodlarını inkişaf etdirmək üçün vahid bir konsepsiya hazırlamaq lazımdır ki, bu prosesi asanlaşdırsın və əksər müəllimlər üçün əlçatan olsun. Beləliklə, mövcud yerli və xarici təcrübənin və dünya pedaqoji düşüncənin inkişafının fərdiləşdirilmiş təlim modelinin qurulmasının nəzəri əsaslarının və praktiki yollarının təcili inkişaf etdirilməsinə ehtiyac olduğunun hər cür əsası var. Tədqiqatın aparılmasında problemləli situasiyaların praktiki əhəmiyyətini təsdiqləyən bir çox mərhələlərlə qarşılaşdıq və onlar aşağıdakılardan ibarətdir:

- ✓ problem situasiyaların tədrisi metodikası işlənildi;
- ✓ metodiki kompleksin alman dilinin tədrisində istifadəsi, praktiki tövsiyələrin hazırlanması digər dillərin metodologiyasını zənginləşdirdi;
- ✓ şagirdlərin motivasiya sahəsinin, idrak marağının, ünsiyyətinin və şifahi yaradıcılığının inkişafı üçün diaqnostik metodlar hazırlandı;
- ✓ pedaqoji qarşılıqlı əlaqənin mərhələlərini, metodik üsullar sistemini, xarici dil öyrəndərkən istifadə olunan təşkilati formaları inkişaf etdirdi.

Araşdırılan məsələ ilə əlaqədar olaraq alman dilində kommunikativ səriştənin inkişafında problem situasiyalardan istifadə olunmasının psixoloji və didaktik əsasları geniş şərh olunaraq təqdim olunur [77]:

1. Şagirdlərin fərdi sahəsi nəzərə alınmaqla qurulan problemləli situasiyalar, yəni şagirdlərin daxili potensialının inkişafına töhfə verən meyillərini, motivlərini, maraqlarını, ünsiyyət qabiliyyətinin səviyyəsini, xarakterini, düşüncə növünü, idrak qabiliyyətlərini və s. özünü inkişafətdirmə və həyata keçirmə qabiliyyəti problemləli öyrənmənin istifadəsindən daha təsirli olur.
2. Şagirdlərin şəxsi keyfiyyətlərinin inkişafı prosesi problemləli situasiyaların istifadəsinin aşağıdakı mərhələləri vasitəsilə həyata keçirilir: giriş-

motivasiya (və ya ilkin fərdiləşdirmə), fərqləndirmə, qabaqcıl (ikincil) fərdiləşdirmə.

- giriş - motivasiya mərhələsi, şagirdlərin şəxsi motivasiya sahəsinə ünvanlanan, şagirdlərin maraqlarına yönəlmiş və ya bu maraqlar nəzərə alınmaqla fərdi problemləli situasiyaların istifadəsini nəzərdə tutur: şüur, duyğular, hisslər və s. şagirdlərin idrak marağını inkişaf etdirmək.
- fərqləndirmə mərhələsi ünsiyyətliyin inkişafına yönəldilmişdir: açıqlıq, ünsiyyət tolerantlığı, empatik keyfiyyətlər, dil maneəsi hissini olmaması və idrakın inkişafına əsaslanan ümumi tipli problemləli situasiyaların istifadəsi. Şagirdlərin şəxsi xüsusiyyətləri: ünsiyyətin növləri və səviyyələri, aktivlik növləri, qabiliyyətləri, temperament növləri və s. nəzərə alınmaqla.
- inkişaf etmiş fərdiləşdirmə mərhələsində problem situasiyaları: məntiqi-rasional, emosional ifadəli, praktik hərəkətlərə yönəlmiş, məntiqi maraq və ünsiyyətə əsaslanan (şagirdlərin digər şəxsi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq) şifahi yaradıcılığın inkişafına töhfə verir, leksik vahidlərin seçilmə sürəti, qrammatik qaydalar, özünəməxsusluğu və yaradıcılığı, şagirdlərin dil axıcılığı, düşüncə yeniliyi, hissləri, duyğuları və s.

Psixoloqlar, həmçinin problem situasiyalı təlim metodları ilə alman dilinin öyrənilməsinə təsir edən motivlərin müxtəlif növlərini müəyyən edirlər. Bu motivlər əsasən şagirdlərin alman dilini öyrənməsində böyük rol oynayır, çünki almandilli ölkələr Avropanın qabaqcıl ölkələri siyahısına daxil edilmişdir. Alman dilini öyrənən hər bir insanın əldə etmək istədiyi öz məqsədləri var. Bir çox alimlərin fikrincə, ünsiyyət motivi dilin öyrənilməsində mühüm rol oynayır. Şagirdlər digəriləri ilə əlaqə qurmağa çalışdıqda, o zaman ünsiyyət baş verir və bu kommunikativ səriştənin inkişafında çox vacibdir. Psixioloji proseslərin kontekstində problem situasiyaların xüsusiyyətləri, ilk növbədə, dilçilik sahəsində gələcək mütəxəssislərin hazırlanmasının keyfiyyətini yüksəltmək məqsədi daşıyır. Ölkəmizin ümumtəhsil məktəblərinin tədris planlarına son illər xarici dil fənnindən mədəniyyətlərarası ünsiyyət mövzuları daxil edilir. Bu səriştənin bir neçə onilliklər ərzində inkişaf olduğu Qərb ölkələrindən fərqli olaraq, Azərbaycanda bu mövzuların məqsədi

şagirdlərdə kommunikativ səriştələrini inkişaf etdirmək, mədəniyyətlərarası ünsiyyətin əsas nəzəri müddəalarını öyrənməkdir. Qərbdə bu nəzəriyyənin öyrənilməsi mədəniyyətlərarası ünsiyyətin komponentlərinin praktiki inkişafını, mədəniyyətlərarası bacarıqların formalaşmasını təmin etməklə bərabər həyata keçirilir. Mədəniyyətlərarası ünsiyyətin praktiki aspekti əsasən dilçilik və tərcümə sahəsində gələcək mütəxəssislərin hazırlanması çərçivəsində geniş yayıla bilər.

1.2. Alman dilində kommunikativ səriştənin inkişafında problem situasiyalardan istifadə olunmasının metodiki əsasları

Müasir dövrümüzün indiki sosial inkişaf mərhələsi mədəniyyətlərarası əlaqələrin genişlənməsini və cəmiyyət üçün xarici dillərdə peşəkar ünsiyyəti tələb edir. Həmçinin bu inkişaf mərhələsi sosial cəmiyyətdəki problem situasiyaları həll edə bilən bacarıqlı, yaradıcı mütəxəssislərə olan ehtiyacının artması ilə xarakterizə olunur. Tədqiqatın metodoloji əsasını pedaqogika və psixologiya sahəsindəki elmi nailiyyətlər təşkil edir, xüsusən:

- ümumi fəaliyyət nəzəriyyəsi (J.C.Viqotskiy, A.N.Leontiev)
- problem öyrənmə nəzəriyyəsi (İ.J.Lerner, A.M.Matyuşkin, M.İ.Mahmutov);
- inkişaf öyrənmə nəzəriyyəsi (V.V.Davıdov, V.V.Repkin, D.B.Elkonin və s.);
- zehni hərəkətlərin tədrisən formalaşması nəzəriyyəsi (P.Y.Qalperin və s.);
- təlim fəaliyyətinin artırılmasının didaktik konsepsiyası (L.V.Zankov və s.);
- qabiliyyətlərin ümumi nəzəriyyəsi (B.M.Teplov, V.D.Nebilitsin);
- idrak fəaliyyətinin öyrənilməsi (D.V.Vilkeev, A.A.Kirsanov);
- şagirdlərin yaradıcılığının inkişaf nəzəriyyəsi (J.Quilford, D.Perkins və s.).

P.B.Qurviç, E.İ.Passov, A.A.Leontiev, H.V.Huneke, V.Ştayniq, J.Roxe və digər alimlərin tədqiqatları ümumi təhsilin təşkilini, məzmununu, forma və üsullarını təyin edən metodiki prinsiplərə əsaslanır. Prinsiplər problem situasiyalı fəaliyyətin təşkili üçün metodiki tələbləri əks etdirir, istiqamətini göstərir və nəticədə kommunikativ problemlərin həllinə yaradıcı yanaşmağa kömək edir [51]. Alman dilində kommunikativ səriştənin inkişafında problem situasiyalardan istifadə olunmasının əsas prinsipləri:

- humanist yanaşma prinsipi. Bu prinsipin həyata keçirilməsi bütün tərbiyə işlərinin inkişaf etmiş bir şəxsiyyət formalaşdırmaq vəzifəsinə tabe olmasına yönəlməsini tələb edir.
- həyatla əlaqə prinsipi. Təcrübə idrak fəaliyyətinin mənbəyidir, həqiqətin yeganə obyektiv düzgün meyarı idrakın və digər fəaliyyət növlərinin nəticələrinin tətbiqi sahəsidir.
- elmi prinsip. Təhsilin məzmununu dünya sivilizasiyasının topladığı inkişaf səviyyəsinə uyğunlaşdırmaqda aparıcı bələdçidir. Təhsilin məzmunu ilə birbaşa əlaqəsi olan bu prinsip, ilk növbədə, kurikulumların və dərsliklərin hazırlanmasında özünü göstərir.
- davamlılıq, ardıcılıq və sistemlilik prinsipi. Əvvəllər əldə edilmiş bilikləri, qabiliyyətləri, bacarıqları, şəxsi keyfiyyətləri, onların ardıcıl inkişafını və təkmilləşdirilməsini möhkəmləndirmək məqsədi daşıyır. Davamlılıq tələbi, bu və ya digər hadisənin, dərslərin əvvəllər aparılmış işin məntiqi davamı olduğu, əldə edilənləri möhkəmləndirdiyi və inkişaf etdirdiyi, şagirdi daha yüksək səviyyəyə qaldırdığı pedaqoji prosesin təşkilini nəzərdə tutur. Davamlılıq, sistemlilik və ardıcılıq prinsipi təcrübədə planlaşma prosesində həyata keçirilir. Mövzunun planlaşdırılması zamanı ayrı-ayrı məsələlərin öyrənilməsinin ardıcılığı müəyyən edilir, məzmun seçilir, dərs sistemi və pedaqoji prosesin təşkilinin digər təkrar və nəzarət formaları hazırlanır.
- əlçatanlıq və əlverişlilik prinsipi. Məktəblilərin təlim və tərbiyəsi, fəaliyyət zamanı onların real imkanlarını nəzərə almalı, fiziki və zehni işinə mənfi təsir göstərən intellektual və emosional yüklənmələrdən qorunmalıdır.
- şagirdlərin yaş və fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması prinsipi. Tələblər və təşkilati quruluşlar şagirdlərin yaş qabiliyyətlərindən geri qaldıqda və ya gücləri xaricində olduqda tədris və tərbiyə işinin səmərəliliyi azalır. Cins və yaş xüsusiyyətlərini nəzərə almaq eyni dərəcədə vacibdir.
- təlim, tərbiyə və inkişaf nəticələrinin gücü və effektivliyi prinsipi. Bu prinsipin həyata keçirilməsi, ilk növbədə, semantik olaraq yaddaş fəaliyyəti ilə

bağlıdır. Yenisinin əvvəllər mənimsənilmiş ilə əlaqələndirilməsi, yalnız şəxsi təcrübənin strukturuna yeni biliklərin daxil edilməsi onların gücünü təmin edir.

- insanın müsbətə, fəaliyyətinin güclü tərəflərinə güvənmə prinsipi. Şagirdin xarakterinin, fəaliyyətinin, davranışının müsbət cəhətləri müəllimləri, yoldaşları tərəfindən qeyd olunarsa, yeniyetmə daha nümunəvi olmağa, daha çox və daha yaxşı işlər görməyə və s. həvəsi olar.

Yuxarıda qeyd olunan prinsiplərin metodik əsasları alman dilində kommunikativ səriştənin inkişafında problem situasiyalardan istifadədə bir çox ünsiyyət qabiliyyətinin formalaşması tələblərinə uyğunlaşır. Ünsiyyət qabiliyyətinin formalaşması üçün tələblər [45]:

- danışq dilini yetərincə qavramaq və ünsiyyət situasiyasına uyğun olaraq dinlənilmiş mətnin məzmunu genişləndirilmiş formada çatdırılmalıdır.
- kommunikativ və ünsiyyət situasiyalarına uyğun olaraq dil vasitələri seçilməli və istifadə edilməlidir.
- özünün monoloji və dialoji nitqində, ünsiyyətin etik standartlarına riayət etməlidir.
- müxtəlif üslub və janrdakı mətnləri şüurlu, səlis oxumaq bacarığına malik olmalı, onların semantik təhlili aparılmalıdır.
- dinlənilmiş və ya oxunan mətnin məzmununu müəyyən dərəcədə dəqiqləşdirməklə yazılı ifadələr hazırlanmalıdır.
- plan, tezislər, qeydlər şərh edilməlidir.
- xarici dil biliklərinə düzgün yiyələnməlidir.

Alman dili dərslərində və dərskənənər fəaliyyətlərdə əsas bacarıqların keyfiyyətli formalaşmasına daha hansı texnologiyalar kömək edə bilər? Hər şeydən əvvəl bu, İKT-nin dilin mənimsənməsində istifadəsidir. Təlim proqramlarının istifadəsi öyrənmə prosesini nəinki təsirli edir, həm də əyləncəli və başa düşülməsini asanlaşdırır. Tədris prosesində kommunikativ səriştənin inkişafında İKT-nin istifadəsinin üstünlüyü ondan ibarətdir ki, ünsiyyət bacarıqlarının yeni texnologiyalar ilə formalaşması şagirdlərin motivasiyasını artırır, fənlərarası əlaqələrin qurulmasına

kömək edir, idrak fəaliyyətinin, təxəyyülün, özünü intizamın, özünə inamın və bacarıqların inkişafını sürətləndirirm[55]. Birgə fəaliyyət, həmçinin biliyin, davranış əlaqələrinin, dəyərlərin, hədəf dilinin mədəniyyətinin öyrənilməsi prosesi kommunikativ səriştənin inkişafında problem situasiyalardan istifadəni zəruri hesab edir. Şagirdlərə bu xüsusiyyətləri inkişaf etdirmək üçün fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq tədrisdə xarici dildə (alman) problemlı situasiyaların istifadəsində elmi şərtlərin, yəni öyrənmə üçün biliyə marağın və motivasiyanın artırılması, ünsiyyət və şifahi yaradıcılığın inkişafı vacibdir. Şagirdlərə alman dili dərslərində müəyyən problemlı situasiyalardan istifadə də şagirdlərin fərdi-şəxsi xüsusiyyətlərini (motivləri, maraqları, qabiliyyətləri, ünsiyyəti, tolerantlıq, açıqlıq, empatiya və s.) nəzərə almaqla yalnız öyrənmə motivasiyasına deyil, həm də idrak marağının, ünsiyyətin, şifahi yaradıcılığın (fantaziya, intuisiya, düşüncə) və digər şəxsi xüsusiyyətlərinin daha da inkişafına və formalaşmasına kömək edəcəkdir.

Alman dilində kommunikativ səriştənin inkişafında şagirdlərin idrak marağı, ünsiyyəti və şifahi yaradıcılığı problem situasiyaların yaranmasına səbəb ola bilər:

1. Şagirdlərin xarici dil ünsiyyətinin öyrədilməsində problem yanaşmasının tətbiqi imkanlarını ortaya qoyan quruluş və funksiyalarının tərifinə əsaslanan problem situasiyalar sistemi ilk dəfə nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış və qurulmuşdur.
2. Problemlı situasiyaların həlli üçün yeni linqvodidaktik model nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış və işlənib hazırlanmışdır ki, bu da təcrübə zamanı effektivliyi sübut edilmiş xarici dil ünsiyyətinin tədrisinə problemlı yanaşmanın həyata keçirilməsini təmin edir.

Təhsil sistemində aparılan islahatların xarici dillərin tədrisi sahəsinə necə böyük təsirləri olduğunun bu gün şahidi oluruq. Təhsilin inkişafı dövlət proqramı çərçivəsində, elmin müxtəlif sahələrində çalışan dilçi alimlər (G.M.Andreeva, S.N.Artanovski, A.A.Bodalev, R.A.Budaqov, V.V.Vinoqradov, İ.A.Zimnya, A.A.Leontiev və s.) ünsiyyəti bir fəaliyyət növü və ya insanların qarşılıqlı əlaqəsi olaraq öyrənmişlər. Bu əsərlərin təhlili nəticəsində əldə edilən ən əhəmiyyətli nəticələrdən biri, ünsiyyətin insanlar arasındakı əlaqələrin qurulmasında və

inkişafında, şəxsiyyətlərarası münasibətlərin formalaşmasında və bu prosesdə ehtiyaclardan yaranan şəxsiyyət fəaliyyətinin və birgə fəaliyyətlər haqqında müxtəlif formaların olmasıdır. Həmçinin bu əlaqələri qurmağın əsas vasitəsi dildir. İ.A.Zimnyanın qeyd etdiyi kimi, “dil düşüncələri formalaşdırmaq vasitəsidir” [33]. Ünsiyyətin öyrədilməsi məsələləri ünsiyyət bacarıqlarının inkişafına həsr olunmuş bir sıra tədqiqatlar da nəzərdən keçirilmişdir (T.S.Grigorieva, Y.N.Yemelyanov, L.A.Petrovskaya, E.V.Rudensky və s.):

- pedaqoji ünsiyyət (A.A.Leontiev, İ.A.Zimnya, S.Y.Romaşina və s.);
- interaktiv ünsiyyət (K.Y.Vazina, İ.V.Gulyaeva, L.K.Geikman və s.).

Xarici dil ünsiyyətinin öyrədilməsi problemləri pedaqoji tədqiqatlarda kifayət qədər tam əhatə olunmuşdur və bu kimi aspektləri əhatə edir:

- gələcək xarici dil müəllimləri arasında pedaqoji ünsiyyət bacarıqlarının inkişafı (A.S.Karpov, O.A.Kolesnikova, S.Y.Romaşina və s.);
- xarici dil ünsiyyətinin formalaşması (T.V.Aslamova, Y.A.Sinitsina və s.);
- peşəkaryönlü ünsiyyət situasiyalarında şifahi bir ifadə qurma bacarıqlarının inkişafı (G.S.Artynyuk, N.G.Valeeva, S.A.Miloradov və s.);
- şəxsiyyətlərarası ünsiyyətin problem situasiyalarda şifahi nitq davranış strategiyalarının formalaşdırılması (T.N.Astafurova və s.) və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, ünsiyyətin öyrədilməsinə həsr olunmuş yuxarıda göstərilən tədqiqatların çoxu bildiyimiz kimi şagirdlərin idrak müstəqilliyinin, yaradıcı təfəkkürünün formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi öyrənmə problemi ilə asanlaşdırılır, vəzifələrini tam yerinə yetirməyən ənənəvi tədris kontekstində həyata keçirilir. Son illərdə alman dilinin ünsiyyət vasitəsi kimi kommunikativ öyrənilməsi məqsədi insanlar arasında qarşılıqlı əlaqə vasitəsi, başqa bir mədəniyyətlə tanışlıq vasitəsi və məktəblilərin intellektual qabiliyyətlərinin inkişafı üçün əhəmiyyətli bir vasitə olaraq tam başa düşülür. Alman dilinin öyrədilməsi sahəsindəki cəmiyyətin sosial sifarişi, şagirdlərin şəxsiyyətinin inkişafı, təhsilin humanist məzmununun gücləndirilməsi, mövzunun fərdiliyi ilə əlaqədar olaraq təhsil, tərbiyə və inkişaf potensialının daha tam reallaşdırılması vəzifəsini qoyur. Təsadüfi deyil ki, xarici dil

öyrətməyin əsas məqsədi tələb olunan xarici dildə ünsiyyət qabiliyyətini əldə edə bilən, hədəf dildə mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə iştirak edən bir şəxsiyyətin formalaşması və inkişafıdır. Xarici dildə nitq fəaliyyətinin mənimsənilməsinin təkmilləşdirilmə təcrübəsi göstərir ki, orta məktəb məzunlarının dili real tələblərə cavab vermir. Tapşırıqın yerinə yetirilməsində ən təsirli olan müxtəlif texnologiyaların köməyi ilə şagirdlərin ünsiyyət qurma və bacarıqlarının inkişaf etdirilməsini fəaliyyətimin əsas istiqamətlərindən biri olaraq dissertasiyada seçilib. Nəzərə alaq ki, hər il təhsil prosesinin yaxşılaşdırılması üçün çox vacib olan ünsiyyət bacarıqlarının inkişaf səviyyəsinin öyrənilməsinə aid yeni tədris proqramları hazırlanır. Belə ki, dilin keyfiyyətli və sürətli öyrənilməsi üçün yeni təlim texnologiyalarının tədris prosesinə tətbiqini bu proqramlar məqsədəuyğun hesab edir. Xarici dilin əldə edilməsində ən təsirli yanaşma kommunikativ səriştədir. Kommunikativ səriştə, sosial davranış normalarını və bir ifadənin kommunikativ məqsədəuyğunluğunu nəzərə alaraq, müxtəlif şifahi ünsiyyət şəraitində dil səriştəsini həyata keçirmək bacarığıdır. Ünsiyyət qabiliyyətinin formalaşdırılması xarici dil öyrətməyin əsas və aparıcı məqsədidir. Onun əsas komponenti danışma, oxuyub anlama, dinləmə və yazma bacarıqlarını özündə birləşdirən nitq (ünsiyyət) bacarıqlarıdır. Bu bacarıqları tədris prosesində inkişaf etdirmək üçün yeni təlim yaradıcı yanaşmaların istifadəsini və tətbiqini vacib hesab edir. Tədqiqatın aparılması məqsədi mövzudakı vəzifələri həll etməyi zəruri hesab edir:

1. Problemlə xarici dil tədrisindən istifadə təcrübəsini təhlil etməklə şagirdlərin tədris prosesində fərdiləşdirmə prinsipinin rolunu müəyyənləşdirmək.
2. Şagirdlərin şəxsi keyfiyyətlərinin inkişafında problemlə situasiyaların yaradılmasının psixoloji və didaktik imkanlarını və xüsusiyyətlərini təhlil etmək.
3. Şagirdlərin problemlə situasiyalardan istifadə əsasında məntiqi marağının, ünsiyyətinin və şifahi yaradıcılığının inkişafı üçün metodiki model hazırlamaq.
4. Bu pedaqoji sistemin fəaliyyətinin uğurunu yoxlamaq.

Mövzunun nəzəri tədqiqatı zamanı əldə edilən məlumatlara əsasən aşağıdakıları qeyd edə bilərik:

1. Şagirdin fərdi olaraq şəxsiyyət xüsusiyyətlərini nəzərə almaq üçün yoxlama tapşırıqları hazırlamaq (anketlər, testlər və s.).
2. Əldə olunan məlumatlar əsasında fərqli səviyyəli məntiqi maraq və ünsiyyət qabiliyyətli şagirdlər üçün tətbiq olunan problemləli situasiyaların növlərini hazırlamaq və yazışmaları təyin etmək.
3. Problemləli situasiyaların həll səviyyələrinin şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərindən asılılığını təcrübə yolu ilə müəyyən etmək.
4. Motivasiyanın fərqli səviyyələri və xarakteri olan şagirdlər üçün müxtəlif növ problemləli situasiyaların tətbiqinin səmərəliliyini yoxlamaq, praktikada məntiqi maraq və ünsiyyət bacarıqlarının inkişafına çalışmaq.
5. Müvəffəqiyyət meyarlarını və risk faktorlarını müəyyənləşdirmək.

Cəmiyyətin inkişaf səviyyəsi və onun tələblərindən irəli gələn müasir şəxsiyyət inkişafı konsepsiyası, yaradıcı potensialın, idrak və ünsiyyət fəaliyyətinin inkişafına töhfə verə biləcək yeni metodların, formaların, məzmunun inkişafını ön plana çıxarır. Şəxsiyyətin inkişafı ideyaları mütərəqqi bəşəriyyətin düşüncələrini həmişə narahat etmişdir və fərdin, onun sosial və şəxsi müqəddəratını təyin etməsi müzakirə obyektinə olmuşdur. Bildiyiniz kimi, heç bir sistem, heç bir öyrənmə növü ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirilə və ya praktikada istifadə oluna bilməz. Çünki informasiya və ya reproduktiv öyrənmə məcazi və məntiqi yaddaşın inkişafına töhfə verir, məlumat, özünü idarəetmə və problemləli-yaradıcı fəaliyyətin inkişafı ilə əlaqədar proqramlaşdırılmış öyrənmə müstəqil, məntiqi işləmə bacarıqlarını inkişaf etdirmək məqsədi daşıyır.

Son zamanlar müxtəlif təlim prosesini sistem olaraq əlamətlərini birləşdirən inkişaf və tərbiyənin fərdi elementləri, (məsələn, intuisiya, uzaqgörənlik, fantaziya, emosional sahə, yaradıcılıq və s.) tədrisin metod və üsulları ən aktual və müasir tələblərə cavab verir. Müasir pedaqogikada inkişaf prinsipini daşıyan bir çox pedaqoji sistem və texnologiyaları ayırmaq olar:

- didaktik təlim sistemi (J.B.Zankova);

- inkişaf təlimi sistemi (D.B.Elkonin, V.V.Davıdova);
- mədəniyyətlərarası dialoq sistemi (B.C.Bibler);
- müəllimlər üçün kommunikativ təlimin təşkilinin müasir konsepsiyaları (V.F.Satalov, E.N.İlyin və s.).

Şəxsiyyətin inkişafına diqqət yetirmək üçün şagirdin yaşını və fərdi xüsusiyyətlərini və zehni inkişafını nəzərə alaraq təlim fəaliyyətinin məqsədyönlü formalaşdırılmasını davamlı şəkildə izlənilməsinə imkan verir. Bu baxımdan, şagirdləri inkişaf etdirməyin çox təsirli vasitəsi, öyrənmənin təcrid olunmaması, şagirdin artıq formalaşmış intellektual səviyyəsində qalmaması üçün bütün lazımi şəraitin yaradılmasını təmin edən problemlə bir təhsil növüdür. L.S.Viqotskiy qeyd edir ki, problemlə təhsil hələ də intellektual xassələri olmayan, motivləri, düşüncələri, hissləri və s. hər bir şagird üçün fərdi olur və inkişaf sahəsində problemyönlüdür [22]. Şagirdyönlü təlim çərçivəsində nəzərdən keçirdiyimiz fərdiləşdirmə, ümumi vəzifələr və öyrənmə məzmunu çərçivəsində kollektiv tərbiyə işləri kontekstində həyata keçirilən təhsil prosesinin təşkil edilməsidir ki, burada metod, texnika, öyrənmə sürəti, şagirdlərin fərdi fərqliliyini, öyrənmə qabiliyyətlərinin inkişaf səviyyəsini və inkişaf xüsusiyyətlərini nəzərə alır. Təlimin fərdiləşdirilməsi, şagirdlərin xüsusiyyətlərinin dərslərin hər mərhələsində nəzərə alınmasına, hər bir şagirdin potensial imkanlarının həyata keçirilməsi üçün optimal şəraitin yaradılmasına imkan verir. Fərdiləşdirmə vasitələri təlim işinin müxtəlif formalarından fərdi və qrup tapşırıqları, müəllimlə fərdi məsləhətləşmələr və s. istifadə etməklə təşkil edilir.

İnkişaf psixologiyasında müasir araşdırmalardan biri inkişafın davamlı bir proses olduğunu təsdiqləyir, yəni fərdi inkişaf məqsədi yalnız məktəb daxilində deyil, eyni zamanda pedaqoji universitetlərdə də mümkündür. Tədris prosesinin bütün bu mərhələlərində həyata keçirilən və şagird şəxsiyyətinin psixoloji xüsusiyyətlərinin hər birini nəzərə alaraq müəllim və şagirdin bir-birindən asılı hərəkətlər sistemini anlamaq, sonra bunun üçün bütün lazımi və ilkin şərtlər yaratmaqdır [61]. Prinsip olaraq fərdi yanaşma bu və ya digər dərəcədə bütün mövcud pedaqoji texnologiyalarda tətbiq olunur və problemlə situasiyanın öyrənilməsində vacib

texnologiyalar sayıla bilər. Ancaq qeyd etmək lazımdır ki, bu gün ya fərdiləşdirməni, ya da problemlə öyrənməni üstün tutan, pedaqoji texnologiyaların bütün keyfiyyət və xüsusiyyətlərinə malik olan müstəqil sistemlər kimi texnologiyalar mövcuddur. Buna baxmayaraq, işimizdə fərdiləşmə və problemlilik prinsiplərini inkişaf prinsipi ilə birləşdirən bir çox müasir texnologiyaların komponentləri hesab edirik. Qeyd edə bilərik ki, şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması təlimin səmərəliliyinin əsas göstəricilərindən biridir. Şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasının əhəmiyyəti həm müasir təhsilə olan tələblərdən, həm də pedaqogika və psixologiya sahəsindəki araşdırmalardan irəli gəlir. Fərdiləşdirmə problemi həmişə müəllimlərin marağına səbəb olmuşdur. Lakin indiki mərhələdə kollektiv təlim sistemi ilə biliklərin mənimsənilməsinin fərdi təbiəti arasındakı ziddiyyətin kəskinləşməsi səbəbindən yeni, yaradıcı və sosial cəhətdən fəal şəxsiyyətin inkişaf problemləri xüsusi əhəmiyyət qazandı. İnkişaf təhsili anlayışı, təlim fəaliyyətinin fərdiləşdirilməsi prinsipini dərinləndirən başa düşməyin açarıdır, burada əsas şəxsiyyət və onun məqsədyönlü formalaşmasıdır.

XX əsrin 60-cı illərində meydana gələn və 90-cı illərin sonunda, bu məqsədlərə çatmaq üçün nəzərdə tutulmuş problemlə tədris növünə maraq, yanaşmalar və sistemlər yalnız təhsil və inkişaf deyil, həm də bir sıra funksiyalardan ibarət olan təlim funksiyasını da yerinə yetirir [24]. Deməli, əsas olanlardan birini şagirdlə müəllim arasındakı münasibətlər sistemini şagird şəxsiyyətinin prioritet rol oynadığı şəxsiyyətyönlü bir yanaşma hesab edirik. Tədris prosesində ardıcıl olaraq həyata keçirilən fəaliyyətlər inkişaf etdiyindən: məqsəd - motiv - metod - nəticə şəxsi fəaliyyət yanaşmasında mühüm rol oynayır [45; 57].

Pedagoji fəaliyyətin təhlili nəticəsində belə nəticəyə gəldik ki, şagirdlərin xarici dil öyrənməkdə istifadə etdikləri problemlə situasiyalar yalnız təlim fəaliyyətinin fərdiləşdirilməsi ilə inkişaf xarakterlidir. Araşdırmamızın nəticələri, təcrübənin son mərhələsində keyfiyyət dəyişikliklərinin qeyd edildiyi şəxsiyyət və kommunikativ səriştənin inkişafının təhlilinə əsaslanır. Təbii ki, şəxsiyyətin bütün fərdi-tipoloji xüsusiyyətlərini tam nəzərə ala bilməsək də, kommunikativ təlim haqqında, onun əsasları ilə birlikdə həm məqsəd, həm də vasitə kimi problemlə

situasiyaların xarici dilin öyrənilməsində nəzərə alınması əks olundu. Öyrənmənin problem növü araşdırmamızın məqsədlərinə çatmaq üçün istifadə edilə bilməz. Bu tip təlimləri işimizdə aydın formada deyil, müxtəlif təlim sistemlərinə inteqrasiya edən inkişaf elementləri olaraq qəbul edirik. Çünki problemləli situasiyalar yalnız problemə əsaslanan öyrənməni deyil, həm də təlimin əvvəlindən psixoloji amil olaraq qəbul edilir. Bütün pədaqoji texnologiyalar xarici dildə düşünmə və yaradıcı fəaliyyət sistemlərinin inkişaf etdirilməsinə yönəlib. Buna baxmayaraq, işimizin birinci fəslində, problemləli situasiyaları klassik problem öyrənmənin əsas komponenti hesab edirik. Xarici dillərin tədrisində problemə əsaslanan təhsil ideyaları 80-90-cı illərdə geniş yayılmışdır, lakin bir akademik mövzu olaraq, inkişaf etdirilmiş xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq xarici dilin tədrisində problemə əsaslanan yanaşmanın ayrılmaz konsepsiyası hələ mövcud deyildir. Bundan əlavə, bu prosesi asanlaşdırma biləcək və əksər müəllimlər üçün əlçatan edə biləcək problemləli situasiyalar qurmaq üçün metodlar yoxdur.

Alman dilinin tədrisində problemləli yanaşmanın aktuallığı müasir multikultural təhsil paradigması ilə müəyyən edilir. Təlimin məqsədi tək cə müxtəlif nitq fəaliyyətlərində dil və bacarıqların aspektlərini bilmək deyil, həm də şagirdlərin ünsiyyət və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsidir: özünü inkişaf etdirmək, müstəqillik, özünə müasir mədəniyyətlərarası məkanda aktuallaşma [90]. İndiki mərhələdə xarici dil öyrətmək, dünyagörüşü, fəaliyyət konteksti, maraq və meyillər, duyğu və hisslər, komandadakı şəxsiyyət statusu kimi fərdi şəxsiyyət xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq ünsiyyət qurmaq və s. hesab olunur. Öyrənmənin kommunikativ məqsədi əldə edildikcə şagirdlərin həm zehni, həm də şəxsi inkişafı həyata keçirilir. Lakin inkişafetdirici xarakteri hələ də istifadə edilməyən bütün ehtiyatları işə salmaq mümkün olarsa, bu prosesin səmərəliliyi əhəmiyyətli dərəcədə artacaq. Bu cür təlimin əsasını ya çox vaxt aparan bir ənənəvi tədris, ya da digər inkişaf etmiş müasir təlim sistemlərinin, metod və yanaşmalarının inteqral komponentləri problemləli öyrənmə elementlərini təşkil etməlidir.

Alman dili dərslərində, ünsiyyət qabiliyyətini formalaşdıran müəllim, şagirdlərə müxtəlif nitq fəaliyyətlərində bilik, bacarıq və vərdişlər əldə etməyə kömək

edən öyrənmə halları yaradır. Ümumiyyətlə, xarici dil öyrənmək üçün ən yaxşı seçim təbii dil mühitində öyrənməkdir. Məktəbdə xarici dilin tədrisi təbii dil mühitindən kənarında aparılır, buna görə də, orijinallıq prinsipini həyata keçirmək lazımdır:

- orijinal tədris vasitələrindən və materiallarından istifadə;
- sinif otaqlarında təbii mühitin təşkili;
- orijinal qəzetlərin, jurnalların, əşyaların və s. mövzuya görə seçimi;
- xarici dildə audio və video materialların dinlənməsi və baxılması üçün texniki təlim vasitələrinin mövcudluğu.

Dərslərin planlaşdırılması zamanı sadalanan bütün prinsiplərə riayət edilməli və şagirdlərin ünsiyyət bacarıqlarının formalaşması üçün lazım olan şərtlərə əməl olunmalıdır:

- şagirdlərin daimi nitq praktikası;
- kommunikativ materialdan istifadə;
- şagirdlərin nitq düşünmə fəaliyyətinin daimi aktivləşdirilməsi;
- dərslərin nitq xarakteri.

Xarici dilin tədrisi zamanı şagirdlərin şəxsi keyfiyyətləri də nəzərə alınır:

- xasiyyət;
- qabiliyyətlər;
- özünütəhsil fəaliyyət bacarıqları;
- şagirdlərin həyat təcrübəsi;
- maraq dairəsi;
- dünyagörüşü;
- emosional həssas sahə;
- komandadakı şəxsiyyət statusu;
- kommunikativ səriştənin formalaşmasında motivasiyanın mövcudluğu.

Beləliklə, fəaliyyətin başlanğıc nöqtəsi və nəticədə nitq, fəaliyyətə təkan verən və istiqamətləndirən motivdir. Alman dilinin öyrədilməsində ünsiyyət motivasiyası böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu, ünsiyyət zamanı dildən istifadə də şagirdlərin əldə etdiyi məmnunluqla əlaqədardır. Kommunikativ motivasiyanın təmin edilməsi aşağıdakı amillərlə asanlaşdırılır:

- ✓ dərstdə dostluq mühiti;
- ✓ müsbət emosional iqlim;
- ✓ müəllimlə şagirdlər arasında, eləcə də şagirdlərin özləri arasında etibar əlaqəsi.

Alman dilində kommunikativ səriştənin inkişafında problem situasiyalardan istifadə olunmasının metodiki əsasları dərstdə müxtəlif təlim üsullarından və yeni təlim texnologiyalarından istifadə etməklə tədris prosesinin təşkili məsələləridir. Metodik-didaktik aspektdə planlaşdırılan alman dili dərslərinin təşkilində tətbiq olunan rol oyunları, sosial iş formaları və digər iş üsullar dilin kommunikativ mənimsənilməsinin inkişaf etdirilməsini sürətləndirir. Düşünürəm ki, rol oyunu kommunikativ motivasiyanı təmin edən vacib amildir. Belə ki, bu amillər xarici dil ünsiyyətinə marağı inkişaf etdirir, mövzu məzmununu genişləndirir, şagirdlərə fəaliyyət kontekstlərindən kənara çıxma imkanı verir, fərqli peşə və xarakterli insanların rollarını oynayaraq şagirdlərin gələcək şəxsi təcrübələrini qabaqlamağa imkan verir [94]. Kommunikativ motivasiya ilə yanaşı, təlim prosesinin intensivləşməsi ünsiyyət bacarıqlarının uğurla formalaşmasına kömək edir. Bu yollardan biri, xarici dil dərslərində hər bir şagirdin fərdi iştirakına imkan verən fəal üsullardan istifadə etməkdir. Dinləmək, oxumaq, yazmaq prosesində bütün şagirdlərin eyni anda iştirak edə biləcəyi aydındır. Dərstdə şagirdlərin eyni vaxtda danışmasını təşkil etmək daha çətindir. Tədrisin aşağı mərhələsində xor təlimi ümumiyyətlə danışmağı əhatə edir. Fərdi və komandanı aktivləşdirmə üsulu ilə xarici dilin intensiv tədrisi praktikas, yəni interaktiv formaların istifadəsi, şagirdlərin xarici dil ünsiyyətində eyni vaxtda iştirakının mümkünlüyünü sübut edib. Belə ki, müəllim, onu izləyən bütün qrup yoldaşlarından birinə, məsələn növbətçi şagirdə suallar verir, razılaşdığını, fikir ayrılığını, hadisə haqqında fikirlərini və s. izah edir. Şagirdlərin kiçik qruplarda eyni vaxtda kollektiv işlərinə xüsusi diqqət yetirilməlidir – cütlüklə, qrupla. Eyni vaxtda həyata keçirilən cütlüklə işi vurğulamaq istərdim. İş təşkil etməyin ən asan yolu, məşqlər etməkdir. Çox vaxt bu işdə dəstəklərdən istifadə edilir, məsələn, nitq tapşırıqları, dialoqların strukturuna görə masaların quruluşu. Məşqləri üç və ya dördlükdə tamamlamaq üçün şagirdlər üç-dörd nəfərlik bir masada otururlar

və ya şagirdlər növbəti masada oturan şagirdlərə üz tuturlar. Üç-dörd şagird hərəkət edir, məsələn, tanışlıq situasiyalarında şagirdlərin hər biri bir rol oynayır, bəziləri “müxbir”, “idmançı”, “sənətçilər” və s. kimi fəaliyyət göstərə bilər. Bu cür məşqlər, bir qayda olaraq tapşırığı yekunlaşdırmaqla başa çatır: kiçik qrupun şagirdlərindən biri müəllimə və görüşdüyü sinifə danışdığı adamlar haqqında nə öyrəndiyini və hansı məlumatların verəcəyini və s. yerinə yetirir. Məktəblilərin fəaliyyəti biliklərin müstəqil mənimsənilməsi prosesində olduğu kimi, sadəcə yadda saxlamağa və diqqəti nümayiş etdirməyə yönəldilməməlidir. Beləliklə, ünsiyyət qabiliyyəti, bir tərəfdən, bir insanın şəxsiyyətinin, qabiliyyətinin xüsusiyyətidir, digər tərəfdən davranışını, fəaliyyətini göstərir, həyatı, praktik situasiyaları (kommunikativ olanlar da daxil olmaqla) həll etməyə imkan verir. Ayrı bir bacarıqdan fərqli olaraq, hər birinin özü tərəfindən öyrədilə bilər, kommunikativ səriştənin inkişafı bütün qabiliyyət və bacarıqların bir anda daxil edilməsini tələb edir. Fərdi bacarıqları öyrənə, xüsusi bacarıqlara yiyələmə, bəzi məlumatları əldə edə bilmə əlavə bacarıqların mənimsənilməsidir [110]. İstənilən bacarıq həyata keçirilmə prosesində məqsəd qoymağın və nəticələrin təyin edilməsinin, problemlərin həll edilməsinin, vəzifələrin deyil, həll yollarının axtarılmasının və onları hazır vəziyyətə gətirməməyin və s. fəaliyyətidir. Üstəlik, ünsiyyət qabiliyyəti, ünsiyyətin hər zaman hər hansı bir fəaliyyətə qurulduğunu və bununla şərtləndiyini nəzərə almaqdır. Belə ki, mövzunun aktuallığı həm şagirdlərə öz ana, həm də xarici dillərdə ünsiyyət qurmağı öyrətmək məsələlərinin nəzəri cəhətdən inkişaf etdirilməsində yeni yanaşma və metodlara olan ehtiyac ilə əsaslandırılır. Yeni təhsil proqramı üzrə tərtib edilmiş tələblər problemlə öyrənmə ilə asanlaşdırılan problem situasiyanın həllini tapa bilən fəal, yaradıcı şəxsiyyətin yetişdirilməsi məsələlərini ortaya qoyur. Son illər beynəlxalq aləmdə alman dili zəruri xarici dil kimi daha çox öyrənilməyə başlayıb. Dilin kommunikativ öyrənilməsi ünsiyyət vasitəsi, insanlar arasında qarşılıqlı əlaqə vasitəsi, başqa bir mədəniyyətlə tanışlıq vasitəsi və məktəblilərin intellektual qabiliyyətlərinin inkişafı üçün əhəmiyyətli bir vasitə olaraq götürülür [90]. Qeyd edək ki, təhsilin dövlət proqramı çərçivəsində xarici dildə kommunikativ səriştənin inkişafı üçün elmin müxtəlif sahələrində çalışan tədqiqatçılar, ünsiyyəti bir fəaliyyət növü və ya

insanların qarşılıqlı əlaqəsi olaraq öyrənmişlər (G.Hüseynzadə, D.İsmayılova, G.M.Andreeva, S.N.Artanovski, A.A.Bodalev, L.P.Bueva, R.A.Budaqov, V.V.Vinoqradov, İ.A.Zimnyaya, A.A.Leontiev, L.P.Yakubinski və başqaları). Bu əsərlərin təhlili nəticəsində əldə edilən ən əhəmiyyətli məsələlərdən biri, ünsiyyətin insanlar arasındakı əlaqələrin qurulmasında və inkişafında, şəxsiyyətlərarası münasibətlərin formalaşmasında və bu prosesdə ehtiyaclardan yaranan şəxsiyyət fəaliyyətinin və birgə fəaliyyətlər haqqında ümumi anlaşmanın olmasıdır [33]. Həmçinin bu əlaqələri qurmağın əsas vasitəsi olaraq dili qeyd edirik. Alman dilinin öyrədilməsi sahəsində cəmiyyətin sosial mövqeyi, şagirdlərin şəxsiyyətinin inkişafında təhsilin humanist məzmununun gücləndirilməsidir. Mövzunun fərdiliyi ilə əlaqədar olaraq təhsil təlim, tərbiyə və inkişaf potensialının tam reallaşdırılması vəzifəsini qarşıya qoyur. Təsadüfi deyil ki, alman dilini öyrətməyin əsas məqsədi tələb olunan xarici dildə ünsiyyət qabiliyyətini əldə edə bilən, hədəf dildə mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə iştirak edən bir şəxsiyyətin formalaşması və inkişafıdır. Hər şagird xarici dildə nitq fəaliyyətinin mənimsənilməsində təkmilləşdirilməlidir. Lakin təcrübə göstərir ki, orta məktəb məzunlarının kommunikativ səriştəsinin real formalaşma səviyyəsi tələblərə cavab vermir. Tapşırıqın yerinə yetirilməsində ən vacib məqsəd şagirdlərin ünsiyyət qurma bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri olan müxtəlif texnologiyaların seçilməsidir. Xarici dilin fəal öyrənilməsi bu gün yeni təlim texnologiyalarının tədris prosesinə tətbiqi hesabına inkişaf etdirilir. Dilin mənimsənilməsində kommunikativ səriştə, sosial davranış normalarını və ifadə olunan fikrin kommunikativ məqsədəuyğunluğunu nəzərə alaraq, müxtəlif şifahi ünsiyyət şəraitində dil səriştəsini həyata keçirmək bacarığıdır[29]. Ünsiyyət qabiliyyətinin formalaşdırılması alman dili öyrətməyin əsas və aparıcı məqsədidir. Onun əsas komponenti danışma, oxuyub anlama, dinləmə və yazma bacarıqlarını özündə birləşdirən nitq (ünsiyyət) bacarıqlarıdır. Qeyd edək ki, öyrənmə prosesində bir çox bacarıqlar müxtəlif fəaliyyətlərin tətbiqi hesabına inkişaf edir:

- ✓ yaradıcılıq - yeni bir işi qurmaq, hazırlamaq və göstərmək qabiliyyətidir.

✓ öyrənmə fəaliyyəti - bir insanın yeni bir bilik əldə etməsi və ya mövcud bilik, bacarıq və vərdişlərini formalaşdırması, qabiliyyətlərini inkişaf etdirməsi prosesidir.

✓ öyrənmə - şagird və müəllimin birgə öyrənmə fəaliyyətidir, bilik, bacarıq və vərdişlərin, daha geniş mənada həyat təcrübəsinin müəllimdən şagirdə ötürülməsi prosesini xarakterizə edir.

✓ öyrənmə motivasiyası - şagirdlərin öyrənmə materialını mümkün qədər yaxşı mənimsəmələrini təmin edən müəllimlərin şəxsi marağıdır.

✓ məntiqi təfəkkür - bir insanın müxtəlif fəaliyyət növlərini mənimsəməsinin müvəffəqiyyəti, anadangəlmə və ya həyat boyu qazanılmış ümumi zehni qabiliyyətlər toplusudur.

✓ problemləli situasiya - şagirdlər üçün çətin bir sual olan təlim situasiyasıdır.

✓ kommunikativ səriştə və ya ünsiyyət bacarığı - konstruktiv, effektiv və şüurlu şəkildə ünsiyyət qurmaq bacarığı deməkdir.

✓ yaradıcı fəaliyyət - şagirdlərin təhsil və yaradıcılıq problemlərinin həlli, yeni bir fəaliyyətin yaradılmasında özünü inkişaf etdirmə, müstəqillik və təşəbbüskarlığa hazır olmasında özünü göstərən bacarıqdır.

Alman dilinin mənimsənməsində dərslərin yeni təlim mərhələsi olan problemyönümlü tədris şagird təfəkkürünün hər bir sahəsinin fəallaşmasına səbəb olur. Problemyönümlü təlim mərhələsinin strukturu, məzmunu və texnologiyası dərslərin fəal təşkili üçün aşağıdakı sualları müəyyənləşdirir:

- dərslərin problemyönümlü təşkilinin məqsədi nədir? Biliyi aktivləşdirən, nəticə çıxaran, həll yollarını tapan - problemyönümlü təlim öyrənmə və müstəqil fəaliyyətin yaradılmasının əsasını qoyur.

- problemyönümlü tədris nədir? Problemyönümlü tədris real suallarla başlayan və şagirdlərin araşdırma ruhuna əsaslanan təlim fəaliyyətidir. Problemlərin müstəqil həlli ümumi təhsildə mühüm əsas təcrübədir. Problemlərin həllini nəzərdə tutan pedaqoji konsepsiyalar 1970-ci illərdə xarici dil dərslərinin təşkili məsələlərində geniş vüsət aldı. Yeni təlim nəzəriyyəsi

baxımından tədrisin problem situasiya ilə təşkili şagirdin real olaraq problemlə hadisələrlə qarşılaşmasını müəyyənləşdirir. Konsepsiya dilin müstəqil, aktiv formalaşmasında koqnitiv və öyrənmə psixologiyasının problemyönümlü situasiyalara olan tələbatını dəstəkləyir [42]. 1990-cı illərdən başlayaraq xarici dillərin konstruktiv öyrənilməsinə əsaslanan problem situasiyayönümlü təlimin əhəmiyyəti artmaqdadır.

- problem situasiyayönümlü təlimin məqsədləri nədir? Bu, dünyanın izahını axtaran, reallıq məqsədi daşıyan hədəf dilin mədəniyyətindən bəhs edir. Belə ki, problemyönümlü təlim prinsipcə fənlərarasıdır. O, şagirdlərə ibtidai məktəb yaşından həyat və cəmiyyətdə iştirakı üçün zəruri olan əsas elmi biliklərin müstəqil əldə edilməsinə mühüm zəmin yaradır. Problem situasiyayönümlü öyrənmə uğuru alman dilinin mənimsənməsində vacib olan bacarıqları inkişaf etdirir: qavrama, təsəvvür, oxşatma, tənqid və mühakimə, ünsiyyət və danışıq bacarıqları.

- problem situasiya təlimli dərstdə didaktik yanaşma nədir? Belə yanaşma dərslərin başlanğıcında müəllimin təqdim etdiyi problemdir və bu problemin həllini şagirdlərin müstəqil işdə tapmasıdır. Bu, şagirdlərdən yüksək motivasiya və təşəbbüs tələb edir. Son tədqiqatlara görə dərstdə təqdim olunan problemləri üç geniş qrupa bölmək olar:

- reallıq və ya fəaliyyət planımızda boşluqlar var.
- reallıq haqqında fikirlərimiz və ya ifadələrimiz bir-birinə ziddir.
- baxış nöqtələrimiz və ya fəaliyyət planlarımız çox mürəkkəbdir.

Problem situasiyayönümlü konsepsiya ümumiyyətlə dil öyrənməni konstruktiv, özünü idarə edən, situasiya və sosial proses olduğunu nəzərdə tutur. Həmçinin təqdim olunan konsepsiyada problemlər müəyyən dərəcədə motor funksiyasına malikdir və şagirdlərə problemlə situasiyanı kəşf vasitəsilə öyrənmə təklif edilir [42]. Müəllimin rolu bu prosesdə şagirdləri dəstəkləmək və onları müşayiət etməkdir. Xarici dillərin tədrisində problemyönümlü təlim prosesi mühüm vərdişləri formalaşdırır:

- ✓ yaxından tanış olun və suallar verin;
- ✓ şərtləri aydınlaşdırın və mümkün həll yollarını tapın;

- ✓ əldə edilmiş bilikləri yeni situasiyalarda fəal şəkildə tətbiq edin;
- ✓ həll strategiyaları hazırlayın və onları oxşar problemlərə tətbiq edin;
- ✓ düşüncəliliyi öyrənmə prinsipi kimi istifadə edin.

- dərslər prosesində şagirdlərə problemyönümlü olmağı necə öyrətmək olar?

Problemyönümlü olmaq o demək deyil ki, müəllim təlimatlardan tamamilə imtina etsin. Şagirdlərin müvafiq tapşırıqları mənimsəmək üçün təkliflər alması, onların fikir və hərəkətlərində kömək edəcək yeni biliklər öyrənmələri çox vacibdir. Problem situasiyalı təlimdə həmişə şagirdlərin cavab axtardıqları yeni suallar var. Əldə edilən biliklər gələcək problemlərin həlli üçün də istifadə oluna bilər. Müəllim şagirdlərə real problemlər üçün onları dili öyrənilən ölkə haqqında məlumatlarla zənginləşdirməli və başa salmalıdır. Müəllim dili problemyönümlü situasiyalarla öyrədirsə, bir çox funksiyaları eyni vaxtda, növbə ilə və bir-birinin ardınca yerinə yetirməlidir: problemi təqdim edir və izah edir, prosesi müşayiət edir və məsləhət verir.

- alman dili dərslərinin problemyönümlü təlimlə peşəkar şəkildə tərtib etməyin hansı keyfiyyətlərini təqdim etmək olar?:

- ✓ problemyönümlülük tədrisin keyfiyyətini artırır, çünki o, biliklərin müstəqil mənimsəməsini hədəfləyir, sual doğuran münasibətə sövq edir və problemlərlə məşğul olmaq üçün emosional hazırlığı artırır. Bu prinsip mövzuya aid məzmunu daha da effektiv şəkildə təqdim edir;

- ✓ tədris prinsipi kimi problemyönümlü düşünmə alman dili fənni üçün faydalıdır;

- ✓ alman dili dərslərində bu, şagirdlərə əlaqələr qurmağa və məzmunu qiymətləndirməyə kömək edir. E-poçt əlaqələrində daha çox iştirak etməklə ədəbi-estetik öyrənməni tətbiq edir;

- ✓ problemyönümlü öyrənmə ünsiyyət və komanda işi bacarıqlarını inkişaf etdirir və şəxsi məsuliyyəti gücləndirir;

- ✓ dərslər prosesində müəllim çətinliklərlə qarşılaşan şagirdlərin şüurunu və fikir formalaşmasını davamlı şəkildə dəstəkləyə bilər.

Qeyd edək ki, alman dilində kommunikativ səriştənin inkişafında problem situasiyalardan istifadə olunması dərş prosesinin yeni təlim texnologiyaları ilə metodiki təşkilini əsaslandırır. Problem situasiyalı təlim fəaliyyəti şagirdləri müstəqil həll yolları axtaran, yeni problemləri həll edə biləcək bir vəzifə kimi görə bilir.

- problem situasiyanı alman dilinin tədrisində necə inkişaf etdirmək olar?

Uyğun problemlərin seçilməsi problemyönümlü tədrisin uğuruna həlledici töhfə verir. Subyekt koqnitiv konflikt yaratdıqda problemə çevrilir. Problemlə situasiya uşaqlar üçün orijinal və mənalı olmalıdır. Problem şəxsə təsir göstərməli, maraq və ya narahatlıq doğurmalıdır. Problemlə bağlı idrak konfliktlərinin formaları yaranır, məsələn [47]:

- ✓ şübhə: bir ifadəyə inanmaq və inanmamaq meyli arasındakı ziddiyyətin yaranmasıdır.
- ✓ gözləntilərin pozulması: bir müşahidə əvvəlki biliklərə ziddir.
- ✓ qeyri-müəyyənlik: bir çox həll variantları eyni dərəcədə və ya fərqli şəkildə şərh edilə, ehtimal oluna bilər.
- ✓ uyğunsuzluq: iki düzgün ifadə bir-birini istisna edən şəkildə birləşdirilir.
- ✓ qarşıdurma: yalnız problemi həll etmək üçün görünən iddialarla qarşıdurma.
- ✓ ziddiyyət: fərqli iddiaların doğruluğu yoxlanılır.

Problemlə situasiyalı tərtib etməyin iki yolunu göstərə bilərik:

- bir tərəfdən problemlə situasiyanı yaradan və inkişaf etdirən müəllimin nəzarəti altında keçirilən dərşlər vasitəsilə;
- digər tərəfdən isə sinif otağında şagirdlərin tələblərindən və qarşıya qoyulan məqsədlərdən asılı olan tapşırıqlar vasitəsilə.

Alman dili dərşlərinin problemlə situasiyalı kommunikativ səriştənin inkişaf etdirilməsi prosesinin 5 mərhələdən ibarət olduğu müəyyənleşib [47]:

- ✓ motivasiya mərhələsi: problemlə qarşıdurma. Öyrənmə qrupuna təcrübə göstərilir və müşahidələr təsvir edilir.
- ✓ təhlil mərhələsi: Əldə olunan problem dəqiqləşdirilmiş və sualda formalaşdırılmışdır.

✓ aktivləşdirmə mərhələsi: Həll yolu axtararkən, şagirdlər mövcud biliklərə qayıdır və təcrübələri vasitəsilə biliklərini genişləndirirlər.

✓ həll mərhələsi: sinif müzakirəsində şagirdlərin həlli yolları toplanır və müzakirə olunur.

✓ transfer mərhələsi: sınaq, əks etdirmə və köçürmə. Şagirdlər tapılan həlli sınaqı və yoxlayırlar. Öyrənilənlər koqnitiv olaraq integrasiya olunur və həlli oxşar problemlərə tətbiq edilir.

Təqdim olunan hər bir mərhələ dərs prosesində düzgün nəticə ilə müəyyənləşir və hazırlanan problemyönümlü tapşırıqlar şagirdlərin dil bilikləri səviyyəsində tərtib edilir. Alman dilində kommunikativ səriştənin inkişafında problem situasiyalardan istifadə olunmasının metodiki əsasları araşdırdığımız elmi-nəzəri ədəbiyyatlarda öz əksini tapdı. Tədqiqat nəticələri ilkin nəzəri mövqələrin metodoloji etibarlılığını, kifayət qədər tədqiqat metodları sisteminin istifadəsini, təklif olunan pedaqoji qarşılıqlı əlaqə metodlarının effektivliyini, geniş real materialların cəlb edilməsini, statistik təhlil, nümunənin əhəmiyyətini və təcrübi nəticələr qiymətləndirmə ilə bağlı mərhələnin zəruriliyini vacib hesab etdi.

II FƏSİL

ALMAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ İNTERNET TƏDRİS

MATERİALLARINDAN İSTİFADƏ OLUNMASININ EKSPERİMENTAL

TƏHLİLİ

2.1. Müəyyənləşdirici eksperiment

Dissertasiyada alman dilinin tədrisində problem situasiyalarla şagirdlərin kommunikativ səriştəsinin müxtəlif yeni texnologiyalarla təlimi prosesi öz əksini tapır. Belə tədrislə yanaşı şagirdlərin dil biliklərinin səviyyəsini öyrənmək və eksperimental təhlilini aparmaq araşdırılan mövzunun əsas məqsədidir. Təyin olunan səviyyə əsasında təlim materiallarının seçilməsində internet proqramlarının rolu və imkanları göstərilir. İnternet tədris materiallarından istifadə müddəti ərzində şagirdlər istənilən yerdə və istənilən vaxt xarici dil bacarıq və vərdişlərini inkişaf etdirə və təkmilləşdirə, sosial-mədəni və mədəniyyətlərarası səriştələri sosial sahədə ünsiyyət vasitəsi kimi formalaşdırma bilirlər. Belə qənaətə gəlirik ki, xarici dilin tədrisində mobil proqramlardan istifadə şagirdlərin motivasiyasını artırmağa kömək edir, şagird üçün peşəkaryönlü məkan yaradır, müstəqil öyrənmə bacarıqlarını və həyat boyu fasiləsiz öyrənmək bacarığını formalaşdırır [45]. XXI əsrdə pedaqogikanın inkişafı texnoloji tərəqqi ilə sıx bağlıdır və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının geniş tətbiqi ilə səciyyələnir. İnternet resurslarından istifadə istənilən fənnin tədrisinin, xarici dilin öyrənilməsi zamanı isə tədris prosesinin tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Ümumdünya şəbəkəsi müxtəlif təbiətli orijinal materialların istifadəsi üçün qeyri-məhdud imkanlar təqdim edir. Oudur ki, xarici dil dərslərində mobil cihazlara məhəl qoymamaq yolverilməzdir. Bunu nəzərə alaraq, sinifdə mobil telefonlar, smartfonlar və planşetlərdən necə rasional və səmərəli istifadə oluna biləcəyi sualı yaranır. Lakin şagirdlər və tələbələr arasında mobil telefonların olmasına baxmayaraq, biliklərin əldə edilməsi prosesində mobil təlimdən kifayət qədər istifadə olunmur. Öz-özünə öyrənmə, çeviklik və ani məlumat mobil öyrənmənin xarakterik xüsusiyyətləridir. Xarici dil öyrənilərkən mobil cihazlar

vasitəsi ilə internetdən təkcə məlumatların qəbulu və istifadəsi üçün deyil, həm də davamlı öyrənmə, məsələn, elektron lüğətlərdən, kitablardan istifadə etmək, dil öyrənmək üçün digər vasitələrə audio və video dəstəyi göstərmək üçün istifadə olunur.

Tədris prosesinin müasirləşdirilməsi xarici dil müəllimindən innovativ pedaqoji texnologiyaların praktikada tətbiqini tələb edir. Bu səbəbdən, alman dili dərslərində internet tədris materiallarından istifadə olunmasının eksperimental təhlili bizə aşağıdakı mərhələlərin müəyyənləşməsinə tələb edir:

- şagirdlərin tədris işlərinin gündəlik monitorinqi;
- təlim məşğələləri zamanı aparılan biliyin davamlı yoxlanılması və qiymətləndirilməsi;
- ev tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinin yoxlanılması;
- biliyə avtomatlaşdırılmış nəzarət;
- aralıq attestasiya (sınaq, imtahan).

Müəyyənləşdirici eksperimentdə, ilk növbədə, şagird işlərinin gündəlik monitorinqi keçirilir. Bu üsul müəllimlər tərəfindən mövcud və fəal istifadə edilən üsullardan biridir. Bu, sinifdə şagirdlərin davranış və fəaliyyətlərinin müəllim tərəfindən məqsədyönlü qavranılmasına kömək edir. Müşahidə zamanı tədris materialının dərk edilməsində şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini, tapşırıqların yerinə yetirilməsi zamanı ixtiraçılıq və müstəqillik təzahürünü dəqiq müəyyən etmək böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Təlim məşğələləri zamanı müəyyənləşdirici eksperiment biliyin davamlı yoxlanılması və qiymətləndirilməsi metodundan: alman dili fənnində həyata keçirmək üçün fərdi şifahi sorğu və frontal yazılı ekspress sorğudan istifadə olunur. Sorğunun birinci növü, biliyin yoxlanılması və qiymətləndirilməsində ən çox yayılmış olan, şagirdi öyrənilən tədris materialının məzmunu ilə bağlı suallara cavab verməyə cəlb etmək və bununla da dilin mənimsənilməsinin keyfiyyətini və tamlığını müəyyən etməkdir. İkinci növ sorğu, öyrənilən tədris materialının müəyyən mövzularının şagirdlərin əksəriyyəti tərəfindən mənimsənilmə səviyyəsinin yoxlanılmasını və qiymətləndirilməsini təmin edən monitorinq vasitəsidir. Ev

tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinin yoxlanılması zamanı alman dili fənni üzrə tədqiq olunan mövzunun nəzəri əsaslarını mənimsəmək və lazımı praktiki bacarıqları əldə etmək üzrə şagirdin müstəqil fərdi işidir. Ev tapşırıqlarının yoxlanılmasının məqsədi alman dilində anlayışlar haqqında bilikləri dərinləşdirmək və nəzəri cəhətdən möhkəmləndirməkdir. Bu üsul müəllimə şagirdlərin təlim-tərbiyə işinə münasibətini, habelə tapşırıqların icrasında müstəqillik dərəcəsini öyrənməyə imkan verir.

Avtomatlaşdırılmış biliyə nəzarət şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdislərinin yoxlanılması və qiymətləndirilməsinin bu üsulu çox səmərəlidir. Onun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, fənnin müəyyən bir mövzusunu (bölməsini) öyrəndikdən sonra şagirdə nömrələnmiş hazır cavabları (bir və ya bir neçə düzgün cavab seçilməlidir) kompüter testi şəklində hazır cavablar olmadan (şagird müstəqil olaraq cavabı kompüterə daxil etməli olduqda) suallar təklif olunur: aralıq sertifikatlaşdırma (test, imtahan). Bu üsul müəllimə öyrənilən material əsasında şagirdlərin məlumatın saxlanması, axtarışı, təşkili, emalı, ötürülməsinin əsas üsul və vasitələrinin məzmununda nə dərəcədə düzgün rəhbər olduqlarını başa düşməyə və qiymətləndirməyə imkan verir, həmçinin xidməti sənədlərin, statistik məlumatların və iş qrafiklərinin kompüterlə işlənməsi, informasiya axtarışı və məlumat arayış sistemləri, verilənlər bazası ilə işin praktiki üsulları səriştəlilik vərdislərinə malikdir [18].

Beləliklə, dissertasiyanın müəyyənləşdirici eksperiment tədrisi prosesinə yuxarıda göstərilən biliklərin yoxlanılması və qiymətləndirilməsi üsullarının hamısı şagirdlər tərəfindən sözügedən fənnin məzmununun mənimsənilməsi keyfiyyətinə sistemli və dərin nəzarəti təmin etmək üçün tətbiq edilməlidir. Bundan əlavə, tədris prosesinin intensivləşdirilməsi və şagirdlərlə müəllimlər arasında yaradıcı münasibətlərin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi müəyyənləşdirici eksperiment prosesində öz həllini tapdı. Bununla da onlara sözügedən fənn üzrə tədris materialının mənimsənilməsinin üsul və formalarını seçmək hüququ vermək məqsədilə təlim nəticələrinə reyting nəzarəti yaradıldı.

Eksperiment tədris 2021-2022-ci ildə Suraxanı rayonu, yeni Günəşli qəsəbəsində yerləşən 275 nömrəli orta məktəbin 6-11-ci siniflərin 20-30 şagirdi

arasında aparılmışdır. Eksperiment apardığım məktəbdə alman dili fənnini tədris etdiyim üçün bu proses müddətində müxtəlif problemlərin: kommunikativ səriştənin inkişaf etdirilməsində ünsiyyət çətinliklərini, münaqişələrin təhlilini və əlaqəli ünsiyyət üsullarını seçməyi öyrənmək məqsədilə tədqiq olunması qarşımızda əsas vəzifə olub. Müəyyənləşdirici eksperiment 20-30 şagird arasında iki qrupda aparılmışdır: nəzarət və eksperiment:

1. Nəzarət qrupunda alman dili dərsi ənənəvi informativ təlim metodları əsasında təşkil edilmişdi. Bu metodun əsas məqsədi şagirdlərin bilik və bacarıqlarını müəyyən etməklə onları inkişaf etdirməkdir.
2. Eksperiment qrupunda əsas məqsəd şagirdləri yalnız biliklərlə deyil, həm də fəal təlim metodları ilə onların kommunikativ ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün problemlə situasiyalardan istifadə etməklə münaqişələri həll etmək, nəticələri təhlil etmək və özünü qiymətləndirmək təlimindən istifadə etməkdir.

İki qrupun hər birində diaqnostik qiymətləndirmə müşahidə, müsahibə və sorğu metodlarından istifadə edilərək eksperimentdən əvvəl və sonra aparılmışdır. Nəticələrə görə statistik məlumatlar müəyyən edildi və sistemləşdirildi. Müəyyənləşdirici eksperiment diaqnostik qiymətləndirmə müddətində bir neçə metod və üsullardan istifadə edilməsini zəruri etdi:

1. Praktiki materialın seçilməsi;
2. Müşahidə;
3. Müsahibə;
4. Sorğu-sual.

Eksperiment aşağıdakı mərhələlərdə müəyyənləşmişdir:

- şagirdlərin alman dilində kommunikativ fəaliyyətinin psixoloji xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi. Bu mərhələdə tədqiqat problemi ilə bağlı materialların seçilməsi, təhlil edilməsi, ünsiyyət bacarıqlarının formalaşmasına kömək edən mühitin müəyyənləşdirilməsi əsas məqsəd olaraq nəzərə alınmışdır. Diaqnostik işlərin aparılmasına dair üsullar seçilmiş,

şagirdlərin kommunikativ səriştələrini inkişaf etdirən real materiallar toplanmışdır.

- eksperiment üçün materialın seçilməsi və hazırlanması, şagirdlərin pedaqoji xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək mərhələsi. Bu mərhələyə sorğu-sual, müşahidə və müsahibə üsulları daxil edilmişdir.
- müəyyənləşdirilmiş eksperiment nəticələrinin təhlilinə əsaslanaraq, şagirdlərin ünsiyyət bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinə yönəldilən kommunikativyönümlü tapşırıqları sistemləşdirən metodlar seçilmişdir.
- nəzarət mərhələsində əvvəlki mərhələlərin nəticələri ümumiləşdirilmiş və şagirdlərin kommunikativ səriştəsinin problemlı situasiyalarla inkişaf etdirilməsində fəal təlim metodlarının effektivliyi ilə bağlı nəticələr verilmişdir.

Tədqiqat müddətində şagirdlərin kommunikativ fəaliyyətinin psixoloji xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi müşahidə metoduna əsaslanır. Alman dilində ünsiyyət bacarıqlarının öyrənilməsi ilə əlaqədar olaraq kommunikativ prosesdə baş verən şagird şəxsiyyətini müəyyənləşdirməkdir. Ünsiyyətin kommunikativ öyrənilməsinə yönəlmiş psixoloji yoxlama metodları (test üsulu, təhlil və s.) kommunikativ fəaliyyətin inkişafını analiz etməyə imkan verir. Əldə edilən tədris materiallarının təhlili bizə müəllim-şagird, şagird-şagird münasibətlərinin psixoloji və pedaqoji xüsusiyyətlərini, təlim zamanı kommunikativ bacarıqların inkişaf səviyyəsini müəyyənləşdirdi. Belə ki, xarici dillərin öyrədilməsində əsas məqsəd şagirdlərin ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşması və inkişafı, dilin kommunikativ tədrisidir. Bu prosesdə müəllimin əsas vəzifələri nəzərə alınır:

- ✓ şagirdin dili praktik mənimsəməsinə şərait yaratmaq, hər bir şagirdə fərdi olaraq yanaşmaq, onun kommunikativ fəaliyyətinin inkişaf etməsinə imkan verən tədris metodlarını seçmək;
- ✓ alman dilinin tədrisi prosesində şagirdlərin bilik və bacarıqlarının formalaşdırılmasını müxtəlif fəal təlim metodları: layihə metodologiyası, problemlı situasiya, internet resursları və digər müasir pedaqoji texnologiyalarla həyata keçirməyə kömək edir.

Alman dilinin orta məktəblərdə öyrənilməsi bu gün daha çox marağa səbəb olub. Şagirdlərin dil haqqında məlumatları mobil telefon, planşet və kompyuter vasitəsi ilə internetin müxtəlif saytlarından əldə etməsi onların daha çox sosial şəbəkələr ilə məşğul olmasına səbəb olmuşdur. Bu səbəbdən şagirdlərin mobil vasitələrin köməyi ilə alman dilini öyrənmək motivasiyasının yüksəlməsi səviyyəsinin şahidi oluruq. Alman dilinin kefiyyətli mənimsənməsi üçün kommunikativ bacarıqların formalaşması və inkişaf etdirilməsini İKT vasitələrindən istifadə istiqamətində tədrisini zəruri hesab edir.

Son illərdə təhsil mühitinə mobil texnologiyaların tədricən tətbiqi ilə əlaqədar olaraq xarici dilin tədrisinə yanaşmalar əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdi ki, bu da ümumdünya şəbəkənin tükənməz imkanları ilə birləşərək mobil öyrənmənin yaranması üçün əsas oldu. Xarici dillərin mobil texnologiyalar ilə öyrənmənin üstünlükləri müəyyənləşdirici eksperimentdə öz əksini tapdı:

- mobil öyrənmə yeni texnologiyalardan istifadə etməklə biliklərin mobil cihaza (telefon və ya noutbuk) ötürülməsidir (yəni əsas olan internetə çıxış imkanındır);
- mobil öyrənmə – mobil telefonlar və kommunikatorlar kimi mobil rabitə cihazlarından istifadə etməklə təlim prosesini təşkil etməyə imkan verən texnologiyalardır (burada internetə çıxış imkanı əsas deyil);
- mobil öyrənmə bir növ həyata keçirilməsi üçün biliklərin şəxsi cihazlara (notbuk, kompüter və ya mobil telefon) ötürüldüyü təlim prosesidir. Məlumat ötürmə üsulları müxtəlif ola bilər.

Mobil cihazlarla internetə çıxış edərək müəllim dərslər prosesində aşağıdakı növ tapşırıqlardan istifadə edə bilər:

- şagirdlərə sinfin mövzusu ilə bağlı qısa məqalə və ya podkast göndərərək və onlardan məqaləni öz sözləri və ya məzmun haqqında fikirlərini əks etdirən audio faylı geri göndərmələrini xahiş edir;
- şagirdlər yeni lüğətdən istifadəni təsvir edən başlıqlar və ya şərhərlə fotoşəkillər və ya şəkillər göndərə bilərlər;
- hər həftə yeni bir mövzu elan edib və şagirdləri onunla bağlı şəkillər və sitatlar göndərməyə dəvət edir.

Belə ki, alman dilinin tədrisində mobil proqramlardan istifadə şagirdlərin motivasiyasını artırmağa kömək edir, şagird üçün şəxsi peşəkaryönlü məkan yaradır, müstəqil öyrənmə bacarıqlarını və bütün həyatı boyu fasiləsiz öyrənmək bacarığının formalaşdırdığını müəyyənləşdirici eksperiment təyin etdi.

2.2. İnternet tədris materialların əsasında eksperimental tədris

Orta məktəbdə xarici dilin tədrisinin məqsədlərindən biri də onun tərkib hissələrinin (dil, nitq, sosial-mədəni və idrak) məcmusunda xarici dilin kommunikativ səriştəsinin daha da formalaşdırılmasıdır. Problemlə situasiyalar müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyaları əsasında öyrədilə bilən nitq fəaliyyətinin produktiv növlərindən biridir. Qeyd edək ki, orta məktəb şagirdlərinin nitq vərdişlərinin müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyaları əsasında inkişaf etdirilməsinin nəzərdən keçirilməsi üçün artıq kifayət qədər elmi əsas formalaşdırılıb. Pedaqogika və xarici dillərin tədrisi metodikası sahəsində yerli və xarici tədqiqatçıların əsərlərinin tədqiqi göstərdi ki, son onilliklər ərzində aşağıdakı məsələlər tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olub:

- təhsildə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadənin nəzəri əsasları;
- şagirdlərin müstəqil işinin təşkili üçün metodologiyanın nəzəri əsasları;

Bununla belə, xarici dilin tədrisində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə ilə bağlı mövcud işlərə baxmayaraq, bir sıra işlənmiş və kifayət qədər öyrənilməmiş problemləri müəyyənləşdirdik, yəni:

- orta ümumtəhsil məktəbin şagirdlərinə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları əsasında kommunikativ səriştənin tədrisinin məzmunu müəyyən edilməmişdir;
- orta məktəb şagirdlərinin informasiya-kommunikasiya texnologiyaları əsasında inkişaf etdirdiyi kommunikativ vərdişlərin səviyyəsi müəyyən edilməmişdir;
- ümumtəhsil məktəb şagirdlərinin kommunikativ vərdişlərinin informasiya-kommunikasiya texnologiyaları əsasında inkişaf etdirilməsi üçün metodik sistem hazırlanmamışdır.

Bununla bağlı aşağıdakı ziddiyyətlər yaranır:

- orta məktəbdə tədris prosesində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə ilə xarici dilin tədrisində İKT-dən praktiki istifadə arasında;
- təhsilin informasiyalaşdırılması ilə İKT vasitələrindən istifadə də xarici dilin tədrisi metodlarının olmaması arasında;
- proqram kontekstində ümumtəhsil məktəblərinin şagirdlərinin xarici dil kommunikativ səriştəsinin daha da formalaşmasına ehtiyacı ilə informasiya və kommunikasiya texnologiyalarına əsaslanan nitq bacarıqlarının inkişafı üçün praktiki metodların olmaması arasında.

Bu ziddiyyətlər tədqiqatın problemini müəyyən etdi: müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyaları əsasında orta məktəb şagirdlərinin kommunikativ bacarıqlarının inkişafının nəzəri əsasları və üsulları hansılardır? Qarşıya qoyulan problem işin aktuallığını və tədqiqat mövzusunun seçilməsini müəyyən etdi. Tədqiqatın mövzusu internet tədris materialları əsasında orta məktəb şagirdlərinin kommunikativ bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi metodologiyasıdır.

Dissertasiya işinin bu mərhələsində məqsəd internet texnologiyaları ilə orta məktəb şagirdləri arasında internet tədris materialları əsasında eksperimental tədrisin təşkilidir. Belə ki, kommunikativ vərdişlərin formalaşdırılması üçün, ilk növbədə, elmi əsaslandırılmış və eksperimental sınaqdan keçmiş metodikanın işlənilib hazırlanmasıdır. Bu məqsəddə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələri həll etmək lazım idi:

1. İnternet texnologiyaları əsasında orta məktəb şagirdlərinin şifahi nitqinin öyrədilməsinin məzmununu və orta məktəb şagirdlərinin internet texnologiyaları əsasında inkişaf etdirdiyi şifahi nitq bacarıqlarının səviyyəsini müəyyən etmək.
2. İnternet texnologiyaları əsasında orta məktəb şagirdlərinin şifahi nitq bacarıqlarının inkişafının metodik sistemini hazırlamaq.
3. İnternet texnologiyaları əsasında orta məktəb şagirdlərinin şifahi nitq bacarıqlarını eksperimental təlimdə internet tədris materialları əsasında kommunikativ bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi metodikasının

səmərəliliyini yoxlamaq, onun kəmiyyət və keyfiyyət nəticələrini təsvir etmək.

Tədqiqatın eksperimental təşkili və mərhələləri tədris ilinin müəyyən dövrünü əhatə etməklə 2021-2022-ci illərdə aparılıb. Tədqiqatın birinci mərhələsi olan müəyyənləşdirici eksperiment tədris növbəti tədqiqat probleminin formalaşdırılması və anlaşılması ilə əlaqələndirilir. Bu mərhələdə eksperimentin təhlili aparılmışdır:

- ✓ tədqiqat mövzusu üzrə pedaqoji və metodik ədəbiyyat;
- ✓ şagirdlərin kommunikativ tədrisinin məzmunu seçilib;
- ✓ müasir internet texnologiyalarına əsaslanan qruplar müəyyən edilmişdir;
- ✓ internet tədris materialları əsasında təlim hazırlanmış;
- ✓ mövzular əsaslandırılmış və müəyyənləşdirilmişdir.

Bu mərhələ eksperimental təlimin hazırlanması ilə təmsil olunur və kommunikativ vərdişlərin təcrübi öyrənmə ilə əldə edilməsi onun kəmiyyət və keyfiyyət nəticələrinin təsviri və tərtibi dissertasiya işinin tərtibatını əks etdirir. Görülən işin səmərəliliyi aşağıdakı nəticələrin əldə olmasına səbəb olmuşdur:

- alman dilində nitq bacarıqlarının formalaşması (müqayisə 2021-ci tədris ilinin nəticələrinə əsasən eksperimental və nəzarət qruplarında olan 20-30 şagird arasında aparılır);
- şagirdlərdə ünsiyyət qabiliyyətinin formalaşması və tapşırıq nəticələrinin davamlı artması;
- məktəblilərin əldə etdiyi uğurlar nəticəsində onların yaradıcılıq işlərinin müvəffəqiyyətlə başa çatmasına səbəb olur.

Göstərilən məlumatlar təsdiq edir ki, eksperimental qrupda alman dilində tədrisin keyfiyyəti əvvəlki illərə görə 5%, nəzarət qruplarında isə 2,5% olmuşdur. Kommunikativ səriştənin inkişafı üzrə işlərin sistemli aparıldığı qrupların şagirdləri daha yüksək dil hazırlığı nümayiş etdirərək ən mühüm məlumatların internet vasitəsilə mənimsənilməsini sübut etdi. 6-11-ci siniflər arasında ünsiyyət qabiliyyətinin formalaşma nəticələrini müqayisə edərkən aşağıdakı göstəricilər müəyyən edilmişdir:

- eksperiment mühitində orta məktəb şagirdləri internet tədris materiallarından istifadədə daha yaxşı nəticə əldə edərək, bütün kriteriyalara uyğun göstəricilərə nail oldular.
- eksperimental sinifdə inkişaf dinamikası nəzarət sinfinə nisbətən daha yüksəkdir.

Eksperimental tədris müddətində siniflərdə ünsiyyət qabiliyyətinin formalaşdırılması üçün problem situasiya yaradan tapşırıqların nəticələrini təqdim edirik:

1. Müasir texnologiyalarla təlim (WAP, GPRS, Bluetooth, Wi-Fi) tədris materiallarını istifadəçilər arasında asanlıqla paylaşmağa mühit yaradır.
2. Tədris prosesində təlimin fərdiləşdirilməsi şagird fəallığını yüksəldir.
3. Təlimin vizuallaşdırılması, interaktiv və əyani vəsaitlərdən fəal istifadə etməyə imkan verir.
4. Real vaxt rejimində müəllim və şagirdlər arasında qarşılıqlı əlaqəni təqdim edir.
5. İqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış fərdi kompüter və internet tədris materiallarının tətbiqini tələb etmir.
6. Materialın daha yaxşı mənimsənilməsinə və yadda saxlanmasına kömək edir, məlumatın multimedia formatında təqdim edilməsi hesabına tədris prosesinə marağı artırır.
7. Kompüterlə təchiz olunmayan sinif otaqlarında proqram təminatından istifadə etməklə işlərin yerinə yetirilməsinə kömək edir.

Şübhəsiz, tədris prosesində tapşırıqların internet vasitəsilə həllindəki üstünlüklərə baxmayaraq, mobil öyrənmənin tətbiqində, təhsil məqsədləri üçün mobil cihazların istifadəsində müəyyən çatışmazlıqlara rast gəldik:

1. Şagirdlər üçün lazımi funksiyalar toplusuna malik texniki vasitələrin olmaması;
2. Tədris prosesində mobil cihazların tətbiqinə müəllimlərin metodiki hazırlığının zəif olması;

3. Təlim fəaliyyətinin müxtəlif sahələrinə malik olan şagirdlər üçün mövcud mobil resursların və proqramların kifayət qədər olmaması;
4. Mobil qurğular təhsil prosesi zamanı şagirdləri əyləncə xarakterli fəaliyyətlərə (oyunlar, ünsiyyət, video və audio resurslara baxmağa) sövq edir.

İnternetyönümlü təlim və onun funksionallığı uyğunlaşdırılmış elektron dərsliklərdən, tədris materiallarından və təlim məlumatı olan ixtisaslaşdırılmış fayllardan istifadə etməklə təlimin təşkilinə imkan verir - dərs vəsaitləri birbaşa mobil platformalar üçün hazırlanmışdır. Öyrənmə potensialına görə, internet resursları universal, linqvodidaktik tapşırıqlar toplusunun həlli və fərdi, xüsusi təlim tapşırıqlarını yerinə yetirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. İnternet resursunun cəlbediciliyi xarici dilin tədrisi məqsədləri üçün vacib olan xüsusiyyətlərə görədir:

- məlumatlılıq;
- aktuallıq və həqiqilik;
- interaktivlik;
- beynəlxalq ünsiyyətin sürətlə yaradılması.

Kompüter texnologiyalarının sürətli inkişafı və təkmilləşməsi ilə əlaqədar olaraq tədris prosesində internetin əhatə dairəsi genişlənmişdir:

- məlumatın toplanması, saxlanması, emalı və resursların idarə edilməsi: orijinal materiallara, audiovizual resurslara çıxış (www.YouTube.com və www.Screen Toaster.com), təqdimatlar (Slayd paylaşım);
- faylların saxlanması və əməkdaşlıq (Google Drive);
- tədqiqat layihələri üçün sosial şəbəkələrə giriş;
- məlumatların nəşri, redaktəsi və mübadiləsi, öz materiallarının yaradılması: söhbətlər, sənədlərin yaradılması və mübadiləsi (şəbəkə xidmətləri vasitəsilə);
- vizual təqdimatların yaradılması, qrafik və diaqramların qurulması üçün şəbəkə xidmətlərindən istifadə (Online Chart, Chart Tool, Chartle.net);
- telekommunikasiya texnologiyalarından istifadədə: Skype vasitəsilə real ünsiyyətin təşkili (vebinarlar, videokonfranslar) telepresentasiya ilə;
- təhsilin keyfiyyətinin müəyyən edilməsinə nəzarətin təşkili;

- müstəqil işin təşkili;
- əhəmiyyətli, aktual və autentik informasiya blokları və onun əsas bölmələri olan “video materiallar”, mövzuya aid “lüğət” əlavə etməyə imkan verən tədris prosesinin informasiya təminatı;
- məlumatların təqdimatı (Power Point, Screencasting, Mind Map və s.).

Eksperimental tədris prosesində internet resurslarının tətbiq dairəsinin genişləndirilməsi, həcmnin artması şagirdlərin elmi-texniki və təhsil potensialının artmasına səbəb olmuşdur:

- ✓ sürətli məlumat mübadiləsi;
- ✓ onlayn ilə elmi biliklərin ötürülməsi;
- ✓ fərdin sosiallaşması üçün yeni əlaqələrin yaradılması.

Eksperiment dərslərində internetdən səmərəli istifadə etmək və ya müstəqil işi təşkil etmək üçün müəllim aşağıdakıları etməlidir:

- şagirdlərin informasiya səriştəsini formalaşdırmaq, əsas məqsədlərə çatmaq və geniş həcmli xarici dil məlumatı ilə işləmək bacarıqları;
- müxtəlif xarici dil mənbələrindən əhəmiyyətli məlumatların analitik seçimi;
- məlumatları müstəqil əldə etmək bacarığı və əldə edilmiş bilikləri yeni problemlərin həlli üçün tətbiq etmək bacarığı, habelə istifadə kontekstində xarici dildə ünsiyyət bacarıqları, İKT.

Əlavə dil təcrübəsi üçün müəllim digər proqramların mövcud olduğunu şagirdlərinə məlumat verə bilər: Google Play, AppStore, Duolingo və s.

Problemləli situasiyaların internet resursları ilə eksperiment tədrisində yaradılması əsas məqsəd kimi şagirdlərin fəal müstəqilliyi və müəllimin ümumi rəhbərliyi altında şagirdlərin və müəllimlərin birgə fəaliyyəti zamanı bu problemləri tanımaq və həll etməkdir. Lakin burada müəllimin yadda saxlaması vacibdir ki, uşaqlarda çətinliyi üzə çıxarmalı olan tapşırıq onların imkanları (intellektual imkanlar, əldə etdikləri bilik səviyyəsi) daxilində olmalıdır. Buna görə də, müəllim tapşırığın şərtlərinin təhlili və yeni biliklərin mənimsənilməsi (kəşf edilməsi) zamanı şagirdlərinin imkanlarını bilməlidir. Tapşırığın çətinlik dərəcəsi elə olmalıdır ki, mövcud biliklərin

və fəaliyyət metodlarının köməyi ilə şagirdlər onu başa çatdırma bilməsinlər, lakin bu biliklər tapşırığın yerinə yetirilməsi üçün məzmun və şərtləri müstəqil təhlil etmək (anlamaq) üçün kifayət edəcəkdir. Belə tapşırıq problemləli situasiyanın yaranmasına kömək edir. Təfəkkürün daxili şərtlərini bilmək və problemləli situasiyanın köməyi ilə onların yaradılmasına töhfə verməklə müəllim əqli fəaliyyəti aktivləşdirə və onu idarə edə bilər.

Dərsdə problemləli situasiyalardan sistemli istifadə müəllimi təlim prosesində şagirdlərin şüurunda yaranan biləcək ziddiyyətləri qabaqcadan görməyə məcbur edir. Məlum olmayan məlumatın axtarışı şagirdlərin zehni fəaliyyətini aktivləşdirir, müəllimə nəzarət etmək imkanı verir. Yalnız problemləli situasiyanın təhlili nəticəsində ziddiyyəti dərk etməklə şagirdlər müəllimin formalaşdırdığı problemi, tapşırığı qəbul edə və ya müstəqil şəkildə formalaşdırma biləcəklər.

2. 3. Yoxlayıcı eksperiment

Praktik dərslərdə kommunikativ səriştənin yaradılması müxtəlif metodiki vasitələrin, metodların tədrisə tətbiqi hesabına baş verir. Bir çox şagirdlər alman dili dərslərində hətta elementar ifadələrin yaradılmasında əhəmiyyətli çətinliklərlə qarşılaşırlar. Çox vaxt problemlər yalnız nitq bacarıqlarının formalaşmamasından qaynaqlanır, həm də dilə olan mənfi motivasiyanın və düşünmək qabiliyyətinin olmamasından yaranır. Təəssüf ki, mətni başa düşmədən təkrar danışmaq vərdişi, sözlərin dəyişdirilməsi və məzmunu uyğun gəlməyən ifadələrin düzəldilməsi üçün sadə tapşırıqların yerinə yetirilməsi yaradıcı düşüncəyə heç də kömək etmir. Əslində şagirdlər produktiv olmayan, əzbər nitq səviyyəsində qalır və sonradan daha çətin dil kompleksləri yaranır. Nitqin yaranmasının mürəkkəb mexanizmini nəzərə alaraq, bir çox amillər həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərir. Xarici dildə müstəqil danışmaq formalaşdırmaq bacarığı dildə ən təsirli üsullardan birini nəzərdən keçirmək-şagirdlərin nitq bacarıqlarının stimullaşdırılması üçün problemləli situasiyaları yaratma üsulu lazımdır. Problemləli situasiya müəyyən bir idrak üzərində qurulur və müəllimin ən çox süni şəkildə yaratdığı çətinlik, nitq problemlərini həll edir. Tez-tez problemləli

situasiyalar müzakirə olunan mövzuda mübahisəli suallara, ziddiyyətlərə, hər hansı bir məsələdə əks mövqelərin olmasına səbəb olur.

Problemləli situasiyaların yaradılması metodu alman dili dərsinin hər hansı bir mərhələsinə tətbiq edilə bilər. Beləliklə, bu üsul öyrənilən dili aktivləşdirmək üçün problem situasiya yaradan real materiallardan dərsin mərhələsində istifadə olunur. Məsələn, yuxarı sinif şagirdlərinə iqtisadiyyata aid mövzunun təqdimatında ünvanlanmış suallardan istifadə etməyi məsləhət görülür. İqtisadiyyat mövzusunda aid aşağıdakı sualları təqdim edə bilərlər:

- bazar iqtisadiyyatının üstünlükləri və mənfi cəhətləri haqqında düşünə bilərsinizmi?;
- planlı iqtisadiyyat bazar iqtisadiyyatından fərqlidirmi?

Şagirdlər yalnız xatırlamaq ehtiyacı ilə bazar iqtisadiyyatı mövzusunda yeni situasiyalar, söz və ifadələrlə qarşılaşırlar, həmçinin bəzilərinin təklif etməyə çalışdığı planlı iqtisadiyyatın əlamətləri ilə tanış olurlar. Sualların belə bir problemlə formalaşdırılması şagirdləri təkcə alman dilində monoloji nitqə həvəsləndirmir, həm də eyni dərəcədə vacib bir vəzifəni həll etməyə—idrak fəaliyyətini, marağı, analitik təfəkkürü stimullaşdırmağa imkan verir. Müəyyən problemləli məsələyə əsaslanan hər hansı bir aktual problemin formalaşdırılmasında səriştəyönümlü tapşırıq da problemləli hesab edilə bilər. Oxşar problem situasiyaları həll etmək üçün lazım olan məlumat və ya müəyyən məlumat mənbələrinə keçid, habelə tapşırıq, işin əsas məqsədini əks etdirən və özünün təsviri təlim fəaliyyətinin son məhsulunu ehtiva edir. Belə işlərin nəticəsi, adətən plan tərtib edir, təqdimat, cədvəl yaradır: esse, məqalə yazmaq və s. Lakin müəllim şagirdlərin idrak təfəkkürünün müəyyən səviyyələrini cəlb etmək üçün nitq fəaliyyətinin müxtəlif növlərinin formalaşmasına və inkişafına diqqət yetirir, son məqsədi mövzu ilə bağlı mesajı necə yarada bilməyə çalışır, verilən məlumatların müqayisəli təhlili və nəzərdən keçirilməsi kimi məsələlərin öz həllini tədris prosesində tapmasına nail olur. Beləliklə, mövzunun problemləli situasiya ilə öyrənilməsi çərçivəsində şagirdlər kommunikativ səriştə əsaslı aşağıda təklif olunan tapşırıqları həll edə bilərlər. Problem yaradan məlumatlar/ problemləli suallar:

- insanların geyimə nə qədər pul xərclədiyini heç düşünmüşünüzümü?;

- moda (dəb) ölkəmizdə dünyanın digər ölkələri ilə müqayisədə nə dərəcədə fərqlənir?;
- Azərbaycanda əhalinin mədəni səviyyəsi və istirahət günlərində əsas məşğuliyyəti haqqında nə deyə bilərsiniz?;
- Azərbaycanın istirahət zonaları əsasən hansı ərazilərin payına düşür?

Belə mətnlərin təhlilinə uyğun təqdimatlar və müzakirələr tərtib edilir. Təqdimatlar və müzakirələr sinif daxilində müəllim - şagird, şagird - şagird arasında aparılaraq müəyyən nəticəyə gəlirlər. Təqdim olunan problem situasiyalı sualların həlli eksperiment və nəzarət qruplarındakı şagirdlərin cavabları, fikirləri, düşüncələri sayəsində müəyyənləşib, müəllim tərəfindən ümumi bir nəticəyə gəlməsinə səbəb oldu. Yoxlama eksperiment tədrisi zamanı müxtəlif tapşırıqlardan istifadə edilməklə şagirdlərin bu prosesdə mənimsədikləri kommunikativ səriştənin səviyyəsi müəyyən edildi. Məsələn, aşağıda qeyd edilən problem situasiyayönümlü dərsin quruluşunu təqdim edək:

Məqsəd: dərstdə problemlə situasiyalar yaratmaqla şagirdlərin yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişafını göstərmək.

Tədris: alman dilli ölkələrin mədəni tarixi haqqında (mədəniyyətlərarası ünsiyyətin öyrənilməsi).

İnkişaf etdirilən fəaliyyətlər: müşahidə etmək, problemi görmək, düşüncəlilik, maraq, məqsəd qoymaq, bilik əldə etmək, öz nöqtəyi-nəzərinizi başqalarının fikirləri ilə başa düşmək, qiymətləndirmək və əlaqələndirmək, özünü qiymətləndirmək bacarığını inkişaf etdirmək.

Təlim: davranış normalarını qorumaq, dialoq aparmaq, başqalarını dinləmək bacarığı ilə birlikdə hisslərin və hərəkətlərin boşluğunu inkişaf etdirmək.

Metodlar, üsullar:

- fikir mübadiləsi, qrup müzakirəsi;
- praktik iş.

Avadanlıqlar: kompüter və təqdimat, tapşırıq kartları.

Dərsin mərhələləri:

I. Giriş - əsas məqsədlərin və əsas məsələlərin müəyyənləşdirilməsi:

Bu gün hər bir müəllimin əsas vəzifəsi təkcə bilik, bacarıq və vərdişlərin möhkəm və şüurlu mənimsənilməsini təmin etmək deyil, həm də şagirdlərin qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək, onları yaradıcı fəaliyyətə cəlb etməkdir. Təəssüf ki, çox vaxt müəllim suala cavab vermək istəyəndə şagirdə sərbəstlik vermir. Müəllim gözləmir, dərhal başqa aparıcı sual verir. Elə öyrətmək olarmı ki, hər bir uşaq problemi özünəməxsus şəkildə, öz sürəti ilə müzakirə etsin, lazım gələrsə, öz baxışını sinif yoldaşları ilə müqayisə etsin, hətta onu dəyişə bilsin? Tədris prosesində müəllim şagirdinə deməlidir "Bəli, sən bacararsan". Şagirdin müstəqil işinə, yaradıcı potensialından daha yaxşı istifadə edilməsinə dərstdə problemlə situasiyalar yaratmağa kömək edir. Problemlə təlim yaradıcı fəaliyyətin "ibtidai məktəbi"dir. Problemyönümlü tədris proseslə bağlı mühüm bacarıqları inkişaf etdirir:

- ✓ yaxından tanış olun və suallar verin;
- ✓ şərtləri aydınlaşdırın və həll yollarını tapın;
- ✓ əldə edilmiş bilikləri yeni situasiyalarda fəal şəkildə tətbiq edin;
- ✓ həll strategiyaları hazırlayın və onları oxşar problemlərə tətbiq edin;
- ✓ düşüncəli öyrənmə prinsipi ilə biliyi əlaqəli istifadə edin.

Bu gün problemlə təlim müəllimin rəhbərliyi altında problemlə situasiyaların yaradılmasını və onların həlli üçün şagirdlərin fəal müstəqil fəaliyyətini nəzərdə tutan təlim məşğələlərinin təşkili kimi başa düşülür ki, bunun da nəticəsində bilik, bacarıq, vərdiş və əqli qabiliyyətlərin inkişafı yaradıcılıqla mənimsənilir. Mənim üçün yoxlama eksperiment tədris prosesində əsas məqsəd sinifdə şagirdlərə kiçik problemlər qoymaq və onları uşaqlarla birlikdə həll etməyə çalışmaq idi. Problemlə situasiyaları necə yaratmaq olar? Problemlə tədris metodunun strukturu, problemlə situasiyanın yaradılması şərtləri aşağıdakılardır:

- dərslərin məqsədi;
- dərslərin mərhələləri;
- şagird fəaliyyətləri.

Yoxlama eksperimentin gedişatında dərslərin problem situasiyalı mərhələlərini hazırladıq:

1. Problemlə situasiyanın yaradılması. Sualın tərtibi;

2. Tədris tapşırığı haqqında məlumat. Dərsin mövzusunun və onun məqsədlərinin formalaşdırılması;
3. Həll tapmaq. Fərziyyələr irəli sürmək və təhlil etməklə subyektiv yeni biliklərin kəşfi;
4. Qərar vermək. Yeni biliklərin anlaşıma formasında ifadəsi. Modelləşdirmə;
5. Nəticəni müəllimə və sinifə təqdim etmək.

Problem dərsinin strukturundan görünür ki, onun mərkəzi problemlilik situasiyadır. Problemlilik situasiyadan istifadə üçün əsas şərtlər bunlardır:

- şagirdlər tərəfdən: müəyyən problemlərin həlli yolunun olub, olmadığını müəyyən edə bilmək: “Mən bunu necə edə bilərdim və bilirəm”, “Mən bunu hələ də ümumiyyətlə bilmirəm, öyrənməliyəm”, “Mən artıq bu haqda az, amma hələ də başa düşməliyəm”; sual vermək bacarığı; əvvəllər öyrənilmiş biliklərdən istifadə etmək və onu yeni vəziyyətə köçürmək bacarığı; aktiv axtarış fəaliyyəti; fərziyyələr qurmaq bacarığı.

- müəllimin nöqtəyi-nəzərindən: şagirdlərdə qiymətləndirmə hərəkətlərini formalaşdırmaq, bunun sayəsində bir insan öz fəaliyyət qabiliyyətini qiymətləndirir, yeni bir problemi həll etmək üçün kifayət qədər biliyə malik olub olmadığını, hansı biliklərin çatışmadığını müəyyənləşdirir. Şagirdin nəyi bilmədiyini, bilməli olduğunu öyrənməyə çalışır. Şagird tək-cə çətinliyi aradan qaldırmağı deyil, həm də onun səbəbini təhlil etməyi öyrənməlidir, bacarıqsızlıq faktını aradan qaldırmaqdan, onun öhdəsindən necə gələcəyini bilməyə davam edə bilər. Yəni onlara sual vermək bacarığını aşmalıdır. Uşaqlar tək-cə öz biliklərinin sərhəddini necə düzəltməyi bilmirlər. Təlimin məqsədi biliklərin həddlərindən cəsarətlə kənara çıxmaq və bilinməyənləri axtarmaq, fərziyyələr qurmağı öyrətmək bacarığıdır (bugünkü problemi necə həll etmək barədə). Problemlilik vəziyyətlərin yoxlama eksperiment tədrisdə yaradılması üçün bir çox üsullardan istifadə etdik:

- ✓ müəllim şagirdləri ziddiyyətə aparır və onu özləri həll etməyin yolunu tapmağa dəvət edir;

- ✓ əməli fəaliyyətin ziddiyyətləri ilə üzləşir;

- ✓ eyni məsələ ilə bağlı müxtəlif baxışları ifadə edir;
- ✓ sinfi hadisəyə müxtəlif rakurslardan baxmağa dəvət edir;
- ✓ şagirdləri situasiyalarla müqayisə, ümumiləşdirmə, nəticə çıxarmağa, faktları müqayisə etməyə həvəsləndirir;
- ✓ ümumiləşdirmə, əsaslandırma, konkretləşdirmə, əsaslandırmanın məntiqi üçün konkret suallar qoyur;
- ✓ problemlə nəzəri və praktiki vəzifələri müəyyən edir;
- ✓ qeyri-kafi və ya lazımsız ilkin məlumatlarla, sualın tərtibində qeyri-müəyyənliklə, ziddiyyətli məlumatlarla, aşkar səhvlərlə, məhdud həll vaxtı ilə problemlə tapşırıqlar qoyur.

Aparılan işlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, şagirdin inkişafının bu mərhələsində problemlə öyrənmə sadəcə zəruridir, çünki o, müxtəlif problemlə situasiyalarda həll yollarını tapmağa, məntiqi düşünməyə, sistemləşdirməyə qadir olan, inkişaf etmiş yaradıcı şəxsiyyət formalaşdırır və yüksək interaksiyaya, özünü inkişafa aparan biliklərin toplanması əldə edilir. Müəllim şagirdlərə təlim prosesinin bütün mərhələlərində dəstək ola bilər, məsələn, fərziyyələri formalaşdırmaq, vacib aspektlərə diqqət yetirmək, kartları və ya cədvəlləri oxumağa kömək etmək, nümunələri adlandırmaq və s. Tapşırıqlar vasitəsilə problemlə situasiyanın tərtibi yoxlama tədris praktikasında özünü mükəmməl şəkildə sübut edir və fəaliyyətlə bir üsul olduğunu müəyyənləşdirir:

1. Tapşırıqyönümlü olan problem situasiya şagirdlərin alman dilə motivasiyasını və kəşf anlarını təmin edir.
2. Uğurlu mənimsəmə uzun müddət insanın öz qabiliyyətlərinə inamını gücləndirir, ünsiyyət bacarıqlarının yeni texnologiyalar ilə formalaşması şagirdlərin motivasiyasını artırır, fənlərarası əlaqələrin qurulmasına kömək edir, idrak fəaliyyətinin, təxəyyülün, özünü intizamın, özünə inamın və bacarıqların inkişafını sürətləndirir.
3. Tapşırıq əsasında problemin həlli planlı yanaşma və zehni çeviklik tələb edir. Belə şəraitdə uyğun həll strategiyalarını təyin edə və ya onları öyrənmə vasitəsi kimi təqdim edə bilərik.

Birgə fəaliyyət biliyin, davranış əlaqələrinin, dəyərlərin, hədəf dilinin mədəniyyətinin öyrənilməsi prosesində kommunikativ səriştənin inkişafı üçün problem situasiyalardan istifadəni zəruri hesab edir. Belə fəaliyyət, müəllimin rəhbərliyi altında problemləli situasiyaların yaradılmasını və onların həlli üçün şagirdlərin fəal, müstəqil fəaliyyətini nəzərdə tutan təlim məşğələlərinin təşkilidir ki, bunun nəticəsində bilik, bacarıq və vərdişlərin yaradıcı mənimsənilməsi baş verir və təfəkkür qabiliyyətlərinin inkişafına səbəb olur.

NƏTİCƏ

Qarşıya qoyulan vəzifələri həll etmək və ilkin mövqeləri yoxlamaq üçün metodlar sistemindən istifadə edildi: nəzəri (psixoloji, pedaqoji, didaktik və metodiki ədəbiyyatın təhlili, modelləşdirmə, pedaqoji təcrübənin ümumiləşdirilməsi); empirik (müşahidə, sorğu-sual, qiymətləndirmə metodu, təcrübə (müəyyənləşdirmə və formalaşdırma)); tədqiqat zamanı əldə edilən eksperimental məlumatların işlənməsi üsulları, onların sistemli və keyfiyyətli təhlili; tədqiqat nəticələrinin təsviri.

Aparılan tədqiqat və eksperimental təlimin nəticəsi bu tədqiqatın fərziyyəsini tam təsdiqlədi ki, bu fərziyyə orta məktəb şagirdlərinin internet texnologiyaları əsasında ünsiyyət bacarıqlarının inkişafını həyata keçirərsə, uğurlu olacaqdır. Problem situasiyalı təlimin təşkili üçün belə bir metodik sistemin tətbiqi nəzərə alındı:

- orta məktəb şagirdləri üçün internet texnologiyaları əsasında hazırlanmış təlim materialları kommunikativ səriştənin inkişafını müəyyən edir;
- orta məktəb şagirdlərinin internet texnologiyaları əsasında kommunikativ vərdişlərinin uğurlu inkişafı üçün zəruri olan metodiki şərait nəzərə alınır:
 - a) müəllim və şagirdlərdə İKT səriştəsinin formalaşması;
 - b) şagirdlərin təlim fəaliyyətində İKT-dən istifadə etmək motivasiyası;
 - c) “Əməkdaşlıqda öyrənmə” pedaqoji texnologiyasından istifadə.

Tədqiqat zamanı aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

1. İnternet texnologiyaları əsasında orta məktəb şagirdlərinin (5-9-cu siniflər) şifahi və yazılı nitqinin tədrisinin məzmunu müəyyən edilib. Orta məktəb şagirdlərinin müasir internet texnologiyaları əsasında inkişaf etdirilən bacarıqlar müəyyən edilmişdir: şəxsi xarakterli məktublar yazmaq; sadə bir esse yazmaq; layihələr hazırlamaq; gördüklərini/ eşitdiyini təsvir etmək; fikrini ifadə etmək; anketləri/ formaları doldurmaq, qeydiyyat vərəqələrini işləmək; özü haqqında əsas məlumatları təqdim etmək; qısa təbrik kartları yazmaq.

2. İnternet texnologiyaları əsasında orta məktəb şagirdlərinin kommunikativ bacarıqlarının inkişafı üçün metodiki şərtlər müəyyən edilmiş və əsaslandırılmışdır:
 - a) müəllim və şagirdlərdə İKT səriştəsinin formalaşdırılması;
 - b) şagirdlərin təlim fəaliyyətində İKT-dən istifadə etmək motivasiyası;
 - c) “Əməkdaşlıqda öyrənmə” pedaqoji texnologiyasından istifadə.
3. İnternet texnologiyaları əsasında orta məktəb şagirdlərinin bacarıq və vərdişlərinin inkişafı üçün səriştə əsaslı, kommunikativ və fəal yanaşmalara əsaslanan metodik sistem hazırlanmışdır. Sistem məqsədli, nəzəri, texnoloji və qiymətləndirici mərhələləri əhatə edir, prinsiplər nəzərə alınmaqla həyata keçirilir: ümumi didaktik (fərdiləşdirmə, şüur, fəallıq, interaktivlik, təhsilin informasiyalaşdırılması); metodik (kommunikativlik, tədrisin problem situasiya təşkili).
4. Orta məktəb şagirdlərinin alman dilinin tədrisi üçün bacarıqların inkişafı interneti əsasında resurslara daxildir: məqsəd və vəzifələrin müəyyən edilməsi; performans axtarışı və tədqiqat tapşırıqları; müzakirə; ev tapşırığı; qiymətləndirmə.
5. İnternet texnologiyası əsasında orta məktəb şagirdlərinin kommunikativ bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi problemləli situasiyalarla tədrisin təşkilindən ibarətdir: layihənin məqsədi ilə tanış olmaq; texnoloji imkanları öyrənmək; nümunəvi dərs; mövzu və material seçimi; müzakirə; layihənin mini qruplarda müzakirəsi; tənzimləmə; təqdimat; şagird fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi.

Yuxarıda göstərilənlər, dissertasiya tədqiqatının məqsədi olan müasir internet texnologiyaları əsasında orta məktəb şagirdlərinin (5-9-cu siniflər) problem situasiya bacarıqlarının inkişafı üçün elmi əsaslandırılmış və eksperimental sınaqdan keçmiş metodologiyanın işlənilib hazırlanmasını təsdiqləyir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Axundova Q.V. Alman dilinin tədrisində yuxarı kurs tələbələrin şifahi nitq bacarıqlarının təkmilləşdirilməsində informasiya - kommunikasiya texnologiyalarından istifadə: Pedaqoji elmlər üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. Bakı, 2011, 180s.
2. Həmzəyev M.Ə. Yaş və pedaqoji psixologiyanın əsasları. Bakı: Adiloğlu, 2003, 282 s.
3. Kurrikulum islahatı: tədqiqatlar, nəticələr. Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu. Bakı: Mütərcim, 2011, 344 s.
4. Qəribova M. İxtisas fakültələrinin aşağı kurslarında alman dilinin tədrisində interaktiv metodlardan istifadə. Monoqrafiya, Bakı: Elm və təhsil, 2016, 204 s.
5. Mehrabov A.O. Müasir Təhsilin Metodoloji Problemləri. Bakı: Mütərcim, 2012, 252 s.
6. Seyidov S.İ., Həmzəyev M.Ə. Psixologiya (yaş və pedaqoji psixologiya məsələləri). Bakı: Nurlan, 2007, 700 s.
7. Təlim prosesində yeni texnologiyalar. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutu. Bakı: Mütərcim, 2011, 368 s.
8. Veysəlli F.Y. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı: Təhsil NPM, 2005, 342 s.
9. Veysova Z. Fəal/ İnteraktiv Təlim: Müəllimlər üçün vəsait. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Bakı: UNİCEF, 2007, 149 s
10. Yadigar F. German dilçiliyinə giriş. Bakı: Təhsil NPM, 2003, 408

Rus dilində

11. Азимов Э.Г. Методическое руководство для преподавателей по использованию дистанционных технологий в обучении русскому языку как иностранному. М.: МАКС Пресс, 2004, 112 с.
12. Алиев А.Г. Теоретико-прикладные аспекты информатизации гуманитарных отраслей. Баку: ЭЛМ, 2006, 474 с.

13. Алхазидшвили А.А. Основы овладения устной иностранной речью. М.: Просвещение, 2004, 334 с.
14. Барабанщиков А.В. Проблемное обучение: итоги подведены проблемы остаются / А.В. Барабанщиков// Вестник высшей школы. - М., 1985, № 11, с. 16-23.
15. Баскаков Н.А., Лингвистические аспекты преподавания языка. М.: Наука, 1983, 241 с.
16. Башмаков А.И., Башмаков И.А. Разработка компьютерных учебников и обучающих систем. М.: ИИД "Филинь", 2003, 616 с.
17. Бим И.Л. Методика обучения иностранным языкам как наука и проблемы школьного учебника. М.: Просвещение, 2002, 278 с.
18. Бовтенко М.А. Компьютерная лингводидактика: Учебное пособие. М.: Флинта, Наука, 2005, 215 с.
19. Ван Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. М.: БГК Им. И.А.Бодуэна Де Куртенэ, 2000, 310 с.
20. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. М.: МГУ, 2001, 232 с.
21. Виноградов В.А. Стратификация нормы, интерференция и обучение языку// Лингвистические основы преподавания языка. М.: Наука, 1983, с. 44-65
22. Выготский Л.С. Педагогическая психология. М.: Педагогика, 1991, 479 с.
23. Власов Е.А., Юдина Т.Ф., Авраменко О.Г., Шилов А.В. Компьютеры в обучении языку: проблемы и решения. М.: Русский язык, 1990, 80 с.
24. Гез Н.И. Проблемные ситуации в обучении/ Н.И. Гез// Проблемное обучение в специальном вузе: Тезисы докладов XII научно-методической конференции. М., 1977, с. 55-57.

25. Гергей Т., Машбиц Е.Н. Психолого-педагогические проблемы эффективного применения компьютера в учебном процессе// Вопросы психологии, 1985, № 3, с. 41- 49
26. Гонтарь Г.И. Использование проблемного подхода при обучении второму иностранному языку: Дис.канд. пед. наук: Г.И. Гонтарь; М., 1987, 223 с.
27. Гречихин А.А., Древис Ю.Г. Типология, стандартизация, компьютеризация: Учебно-методическое пособие. М.:Наука,2000,367 с.
28. Гурвич П.Б. Основы обучения устной речи на языковых факультетах. Часть 2. Владимир: 1974, 176 с.
29. Гусейнзаде Г.Д. Обучение речевой коммуникации на иностранном языке. Баку: Мутарджим, 2001, 346 с.
30. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения. Издательство: Академия Язык 2004, 240 с.
31. Дистервег Ф.А. Дидактика: Учебное пособие. М.: Наука, 2005, 601 с.
32. Жинкин Н.И. Речь как проводник информации. М.: Наука, 1982, 159 с.
33. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. М.: Просвещение 1985, 305 с.
34. Ковалевская Е.В. Проблемное обучение: подход, метод, тип, система/ Е.В.Ковалевская. М.: МНПИ, 2000. - 245 с.
35. Ковалевская Е.В. Проблемность в преподавании иностранных языков: Современное состояние и перспективы: Учебник для вузов/ Е.В. Ковалевская. -М.: МНПИ, 1999.- 120 с.
36. Кудрявцев В.Т. Проблемное обучение: истоки, сущность, перспективы/ В.Т. Кудрявцев. М.: Знание, 1991, 80 с.
37. Кушниренко А.Г., Леонов А.Г., Кузьменко М.А. и др. Что такое Интернет? Информационные и коммуникационные технологии в образовании// Информатика и образование, 1998, № 5, с. 7-15

38. Лаутербах Р., Фрей К. Программное обеспечение процесса обучения// Перспективы. Вопросы образования, 1988, № 3, с. 45-56
39. Леонтьев А.А. Психология общения. М.: Смысл, 2004, 456 с.
40. Леонтьев А.А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии. М: РАО/МПСИ, 2001, 127 с.
41. Лернер И.Я. Проблемное обучение/ И.Я. Лернер. М.: Знание,1974, 64с.
42. Лернер И.Я. Прогностическая концепция целей и содержания образования/ И.Я. Лернер. М., 1994, 132 с.
43. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении/ А.М. Матюшкин. М.: Педагогика, 1972. - 282 с.
44. Новиков Л.А. Лингвистика и его значение для преподавания иностранного языка. М.: Изд-во МГУ, 1976, 205 с.
45. Новые педагогические информационные технологии в системе образования / Под. ред. Е.С.Полат. М.: Педагогика, 2000, 357 с.
46. Общая методика обучения иностранным языкам в средней школе/ Под ред. А.А.Миролюбова, И.В.Рахманова, В.С.Цетлин. М.: Просвещение, 2003, 504 с.
47. Оконь В. Введение в общую дидактику/ В. Оконь. М.: Высшая школа, 1990, 225 с.
48. Оконь В. Основы проблемного обучения/В Оконь.-М: Просвещение, 1968, 145 с.
49. Пальмер Г. Устный метод обучения иностранным языкам. М.: Учпедгиз, 1960, 163 с.
50. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иностранному говорению. М.: Просвещение, 1991, 142 с.
51. Пассов Е.И., Шарипова З.Г. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. М.: Просвещение, 1991, 222 с.
52. Пиотровская К.Р. Современная компьютерная лингводидактика // Научно-техническое информация, 1991, № 4, с. 26-32

53. Проблемное и программированное обучение/ Под ред. Т.В. Кудрявцева, А.М. Матюшкина. М.: Советская Россия, 1973, 223 с.
54. Рахманов И.В. Обучение устной речи на иностранном языке. М.: Высшая школа, 2004, 278 с.
55. Роберт И.В. Современные информационные технологии в образовании: дидактические проблемы; перспективы использования. М.: Школа Пресс, 1994, 205 с.
56. Рожкова Г.И. К лингвистическим основам методики преподавания иностранного языка. М.: МГУ, 1977, 256 с.
57. Сорокин Ю.А. Психолингвистические аспекты изучения текста. М.: Наука, 1985, 168 с.
58. Шатилов Ф. Методика обучения немецкому языку в средней школе: Учебное пособие для студентов пед. институтов. М.: Просвещение, 1986, 223 с.
59. Шубин Э.П. Языковая коммуникация и обучение иностранным языкам. М.: Просвещение, 2002, 232 с.
60. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. Л.: Наука, 1974, 428 с.
61. Щукин А.Н. Обучение иностранным языкам: теория и практика: Учебное пособие для преподавателей и студентов/АН Щукин.М.: Силоматис, 2004, 416 с.

İngilis dilində

62. Bringing Problem-Based: Learning to Higher Education: Theory and Practice / LuAnn Wilkerson, Wim H. Gijsselaers. San Francisco, 1996, 108 p.
63. Brown S., Walter M. Problem posing: Reflections and applications. Hillsdale, N.J.: Laurence Erlbaum Associates, 1993. pp.17-32.
64. Buell J. Constructing education: Computers and the transformation of learning // CALL Journal, 1996-1997, № 7, p. 43-51
65. Chambers A., Davies G. ICT and Language Learning: a European Perspective. Lisse: Swets Zeitlinger, 2001, p. 53-66

66. Davies G. Introduction to multimedia CALL / Information and Communications Technology for Language Teachers (ICT4LT). Slough: Thames Valley University, 2011, http://www.ict4lt.org/en/en_mod2-2.htm
67. Davies G., Higgins J. Using computers in language learning: a teacher's guide. London: CILT, 1985, 168 p.
68. Dudeney G. The Internet and the Language Classroom. Cambridge: Cambridge University Press, 2000, 181 p.
69. Fuerstenberg G. Videodisc, Software, Teacher's Manual and Student Activities Workbook. Yale: University Press, 1993, 95 p.
70. Gagne R., Wager W. Planning and Authoring Computer Assisted Instruction Lessons // Educational Technology, 1981, № 9, p. 34- 47
71. Hanson Smith E., Rilling S. Learning languages through technology. Alexandria: TESOL Publications, 2007, 160 p.
72. Hardisty D., Windeatt S., Eastment D. The Internet (Resource Books for Teachers). Oxford: Oxford University Press, 1989, 347 p.
73. Higgins J., John T. Computer in Language Learning // CALICO Journal, Glasgow, 1984, 74 p.
74. Sanders R. Thirty years of computer-assisted language instruction / Festschrift for John R. Russell, CALICO Journal Special Issue. Durham, NC: CALICO, Duke University, 1995, № 12, 160 p.
75. Thompson J., Chesters G. Call for All // Computers and Education, 1992, № 3, p. 96-109
76. Warschauer M., Healey D. Computers and language learning: an overview. Tokyo: Logos International, 1998, p. 3-20
- Alman dilinda**
77. Anderson J. Kognitive Psychologie. Eine Einführung. Heidelberg: Francke, 1989, 118 S.
78. Barbara B. Visualisierung in Lehrwerken für DaF. Ein Beitrag zur Gedächtnisschulung/ Gedächtnis und Sprachlernen, Regensburg: Fachverband Deutsch als Fremdsprache, 1997, S. 58-72

79. Bausch K.R., Christ H., Krumm H.J. Handbuch Fremdsprachenunterricht. 3. Aufl., Tübingen: Francke, 1995, 585 S.
80. Bernd K., Neuner G. Zur Analyse, Begutachtung und Entwicklung von Lehrwerken für den fremdsprachlichen Deutschunterricht. München: Langenscheidt, 1998, 254 S.
81. Blumstengel A. Entwicklung hypermedialer Lernsysteme. Berlin: Hueber, 1998, 345 S.
82. Bolten J. E-Learning // Wie lehrt man interkulturelle Kompetenz? Theorien, Methoden und Praxis in der Hochschulausbildung. Ein Handbuch. Bielefeld. 2010. P. 397-417.
83. Bolten J. Interkulturelle Kompetenz. Erfurt: Landeszentrale für politische Bildung. 2012. 187 S.
84. Bolten J. Interkultureller Trainingsbedarf aus der Perspektive der Problemerkahrungen entsandter Führungskräfte // Interkulturelles Lernen. Interkulturelles Training. Mering. 2006. S. 57-76.
85. Bosse E. Qualifizierung für interkulturelle Kommunikation: Trainingskonzeption und - Evaluation. München: ludicium. 2011. 467 S.
86. Csaba F. Interkulturelle Kommunikation. Positionen zu Forschungsfragen, Methoden und Perspektiven. Universitätsverlag, Wien, 2007, 67 s.
87. Dadder R. Interkulturelle Orientierung. Analyse ausgewählter interkultureller Trainingsprogramme. Saarbrücken: Breitenbach.1987, 162 S.
88. Desch A. Pädagogik interkulturellen Lernens: Theorie und Praxis am Beispiel von internationalen Jugendbegegnungen. Marburg: Tectum Verlag. 2001. 136 S.
89. Doelker C. Multimedia ist Multicode/ Reflexionen zu Aspekten neuer Medien. Konstanz: Medien Verlagsgesellschaft, 1992, S. 237-246
90. Ehnert I. Die Effektivität von Interkulturellen Trainings. Hamburg: Dr. Kovac. 2004. 276 S.

91. Engel U. Mannheimer Gutachten zu ausgewählten Lehrwerken Deutsch als Fremdsprache. Band. 1., 3. Aufl. Heidelberg: Julius Groos, 1978, 305 S.
92. Eubel-Kasper K. Fallstudien als Vehikel für interkulturelles Lernen: Ein Praxisbeispiel// Interkulturelle Kompetenz im Wandel: Ausbildung, Training und Beratung. Münster: LIT Verlag GmbH. S. 33-63.
93. Funk H. Lehrwerke und andere neue Medien. Zur Integration rechnergestützter Verfahren in den Unterrichtsalltag/ Fremdsprache Deutsch. Zeitschrift für die Praxis des Deutschunterrichts. Hueber Verlag, 2000, S. 5-12
94. Giedré P. Rollenspiel als Ausgangspunkt für interkulturelles Lernen im Fachbereich Berufsdeutsch // Kalbq studijos. Nr. 18. 2011. S. 90-96.
95. Habermas J. Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz/ Theorie der Gesellschaft oder Soziotechnologie. Frankfurt am Main: Schmidt, 1971, S. 387-395
96. Heinemann M., Heinemann W. Grundlagen zur Textlinguistik. Interaktion - Text - Diskurs. Tübingen: Niemeyer, 2002, 142 S.
97. Heller B. Angewandte interkulturelle Kommunikation im Hochschulbereich «Comparative cultural studies in different media» am Beispiel eines projektorientierten Seminars für internationale Studierende der Wirtschafts- und Ingenieurwissenschaften. Hamburg: Dr. Kovac. 2000. 240 S.
98. Karagiannakis E. Projektorientierte Landeskunde im DaF-Unterricht - Eine Kooperation zwischen DaF-Lernern und Lehramtsstudierenden // Profil 1. 2009. S. 13-32.
99. Kessler/ Ziener. Kompetenzorientiert unterrichten-mit Methode. Kallmeyer'sche Verlags, 2012, 160 s.
100. Kinast E.-U. Interkulturelles Training// Handbuch Interkulturelle Kommunikation und Kooperation. Bd1: Grundlagen und Praxisfelder. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 2005. S. 181-203.
101. Klute W. Sprachbewußtsein/Sprachgebrauch. Frankfurt am Main: Hirschgraben Verlag, 1977, 211 s.

102. Kühnel P. Kulturstandards - woher sie kommen und wie sie wirken // Interculture Journal 13/22. 2014. S. 57-78.
103. Mayer C.-H. Trainingshandbuch Interkulturelle Mediation und Konfliktlösung: Didaktische Materialien zum Kompetenzwettbewerb. Münster : Waxmann Verlag GmbH. 2008. 247 S.
104. Menzel W. Methodenlernen im Deutschunterricht. Unterrichtspraxis. Quelle: In: Praxis Deutsch, 2000, 164 s. 6–13
105. Neuner G., Hans H. Methoden des fremdsprachlichen Deutschunterrichts. Berlin: Langenscheidt, 2002, 200 s.
106. Neuner G., Krüger M., Grewer U. Übungstypologie zum kommunikativen Deutschunterricht. Berlin und München: Langenscheidt, 2000, 184 s.
107. Rathje S. Training/Lerntraining // Wie lehrt man interkulturelle Kompetenz? Theorien, Methoden und Praxis in der Hochschulausbildung. Ein Handbuch. Bielefeld. 2010. S. 215-240.
108. Reich K. Gruppenarbeit// Methodenpool. 2010. URL: <http://methodenpool.uni-koeln.de/download/gruppenarbeit.pdf>
109. Reinmann G. Blended Learning in der Lehrerbildung. Grundlagen für die Konzeption innovativer Lernumgebungen. Lengerich: Pabst Science Publishers, 2005, 180 S.
110. Roche J. Fremdsprachenerwerb/ Fremdsprachendidaktik. Tübingen: A.Francke Verlag, 2008, 286 s.
111. Rothlauf J. Interkulturelles Management Interkulturelles Management: Mit Beispielen aus Vietnam, China, Japan, Russland und den Golfstaaten München: De Gruyter Oldenbourg. 2012. 769 S.
112. Rüschoff B. Elektronische Medien/ Handbuch Fremdsprachenunterricht. Tübingen, Basel: Francke, 1995, S. 320-323
113. Schatz H. Fertigkeit Sprechen. Kassel: Langenscheidt, 2001, 228 s.
114. Schulmeister R. Lernplattformen für das virtuelle Lernen. Evaluation und Didaktik. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2005, 367 S.

115. Schumann A. Critical Incidents als Forschungsinstrument und als Trainingsgrundlage // Interkulturelle Kommunikation in der Hochschule: Zur Integration internationaler Studierender und Förderung Interkultureller Kompetenz (Kultur und soziale Praxis). Bielefeld: transcript Verlag. 2012. S. 55-81.
116. Thomas A. Interkulturelles Handlungstraining als Personalentwicklungsmaßnahme// Zeitschrift für Arbeits- und Organisationspsychologie 34 (3). 1990. S. 149-154.
117. Utler A., Thomas A. Critical Incidents und Kulturstandards // Wie lehrt man interkulturelle Kompetenz? Theorien, Methoden und Praxis in der Hochschulausbildung. Ein Handbuch. Bielefeld. 2010. P. 317-329.
118. Weidenmann B. Multicodierung und Multimodalität im Lernprozess. Weinheim:Verlagsgruppe Beltz,Psychologische Verlags Union, 2002, 345 S.
119. Zander Sch, R. Lernwege suchen. Unterrichtsformen eigenaktiven und kooperativen Lernens// Computer und Unterricht, 2005, № 57, S. 6-10

İnternet resursları

120. www.goethe.de
121. www.forum-deutsch.de
122. www.pedocs.de/volltexte/2013/7713/pdf/UnterWiss_2001_2_Hartinger_et_al_Lernen_in_authentischen_Situationen.pdf
123. infourok.ru/prezentaciya-po-nemeckomu-yaziku-na-temu-problemnie-situacii-na-urokah-nemeckogo-yazika-1611599.html
124. <http://www.mynetresearch.com>
125. <http://www.mindmapping.com>